

BIBLIOTEKA
LEGENDE

miodrag nikolić

ČENDRESA SA KOSOVA

BIBLIOTEKA LEGENDE IV KOLO

Recenzenti:

MIRKO VUJACIĆ
DUSAN PEJANOVIĆ

Odgovorni urednik:
RADMILO LALE MANDIĆ

Uređivački odbor:
MILIJAN JEREMIĆ,
RADMILO LALE MANDIĆ,
IVO MATOVIĆ (urednik) i
STANISLAV VUKELIĆ

Tehnički urednik i korice:
RADE RANCIĆ

Korektor
LEPA RADOJIĆIĆ

Izdavači:
SAVET ZA VASPITANJE I BRIGU O DECI
SR SRBIJE, BEOGRAD i
NIP »DEČJE NOVINE«,
GORNJI MILANOVAC

Tiraž: 3.000 primeraka

Stampa:
GP »NIKOLA NIKOLIĆ«
Kragujevac

Štampanje završeno maja 1976.

Miodrag NIKOLIĆ

ĆENDRESA SA KOSOVA

ŽIVOTNI PUT NARODNOG HEROJA
EMINA DURAKUA

Gornji Milanovac, 1976.

Crvena Đakovica ulazi u istoriju

Petog decembra 1941. revolucionar Emin Duraku za slobodu je dao i poslednje što je imao — sopstveni život.

Sa mesta njegovog žrtvovanja ubrzo su i nekako u isto vreme krenuli Kosovom: partizanski odred koji je na svojoj zastavi zlatnom žicom izvezao i tokom celog NOR-a časno nosio njegovo ime, i pesma potekla iz srca naroda koja se, evo, već preko tri decenije peva i sa usana mladih sve lepše zvuči:

*O Emine, Emine, Durače,
Pristaje l' ti krv, junače?
Pristaje mi, jer narodu,
Život dadoh za slobodu!*

Skojevci revolucionarne Đakovice, dotad okupljeni oko partijskog sekretara Emina u otporu okupatoru i njegovim saradnicima, prvi su zapevali:

*O Emine, Durače, naš dragi druže,
Kad si se od nas odvojio
Amanet si nam ostavio
Da ti krv osvetimo. . .*

To su bili stihovi koji su, u isto vreme, pozivali, opominjali i hrabрили na putevima borbe za slobodu.

Ko je bio čovek koga je narod Kosova — Albanci, Crnogorci, Srbi i Turci, sve ljudi koji izuzetno cene hrabru i poštena čoveka i dela mu ne zaboravljaju — tako brzo i najlepšim svojim rečima ovekovečio u svojoj pesmi, čime je zaslužio tako veliku, svenarodnu ljubav i priznanje deset godina potom potvrđene i Ordenom narodnog heroja?

Emin Duraku je rođen 1917. godine u drevnoj Đakovici, varošici podignutoj u plodnoj metohijskoj niziji, na krajnjim obroncima surovih Prokletija. Rodio se u vreme kada su zemaljsku kuglu zapljuskivali val prve socijalističke, Lenjinove revolucije i rušilački talasi prvog svetskog rata. Za Đakovicu, učmalu varošicu na balkanskoj vetrometini, tada podaleko i od revolucionarnog Petrograda od svetskih frontova, to je bila godina prvog okupljanja grupe naprednih ljudi oko ideja socijalizma. Bili su to opančari Ćjupi Crmljani, Mateja Blagojević i Jordan Ristić, obučari Nikola Ćosić i Murat Dobribaba, piljar Osa Šećerija, sapundžija Laza Astrić, hodža Šeh Hasan. . .

To su bili prvi ljudi zadojeni socijalističkim idejama, borci koji su shvatili da njihov život pre svega zavisi od njih, njihove borbe. A Đakovica je u to vreme bila zapuštena kasaba o čemu svedoči i zapis svetskog putnika, Francuza Ogista Bopa, koji je tu »pustu i tužnu varošicu« posetio dve godine ranije i ostavio nam svoje svedočenje:

»Da se izađe na put za Peć, treba izbiti na drugi kraj i proći kroz ceo bazar: dućani su sasvim zatvoreni; mrtva tišina vlada u ovom kraju koji, u obično vreme, mora da je pun života tako živopisnog; u glavnu ulicu vode bezbrojne uličice čije su niske kućice svaka jedan dućan: ovde papudžije, tamo sarači, malo dalje kasapi, prodavci suvog mesa, još dalje kazandžije i kujundžije. Prolazimo sa žaljenjem kroz ovu pustinju. Na izlasku iz varoši, najzad, nekoliko dućana je otvoreno; to su prodavnice jabuka, đakovačkih i pečkih jabuka, koje su jedinstvenog sjaja i potpuno dostojne svog legendarnog glasa po kojim im je meso providno: pravi ljubitelji tvrde da su jeli jabuke, kroz čije su meso videli svetlost. . .

Čim smo stupili na drum zaglibili smo u blato. Kola otežala, konji ih jedva vuku; da bi im bilo lakše valja sići i poći po blatu, crnom, gustom, lepljivom u kome se zapada do kolena; idemo lagano, polazimo nekoliko metara, zastajemo i ponovo polazimo, ali je blato sve dublje, kola upadaju sve više. Nikakav napor konja ne može više da ih izvuče: na čelu svoje zaprege, kočijaši se klizaju, padaju, ne znajući više šta će, zaglibljujući se i sami u blato. . .«

Da bi se izvukla iz takvog siromaštva i čamotinje i izašla na šire puteve, Đakovici će trebati mnogo znoja i patnji svojih najboljih sinova, poleta i uspona, sopstvene snage i vere u ljude, u budućnost. . .

Rat je završen, topovi su učitali, ljudi se prihvatili poslova, okrenuli se životu. Za Đakovicu počinju nove bitke na ekonomskom, kulturnom i svim drugim mirnodopskim frontovima. U toj decenijama dugoj borbi meada organizacija komunista i napredni ljudi igraće najznačajniju ulogu, biti lučonoše. . .

Na prvim opštinskim izborima u novoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, održanim 24. avgusta 1920. godine, glas komunista je snažno odjeknuo, a što se Đakovice tiče ona je tada u istoriji radničkog pokreta ušla kao »primer kako se ljudi u velikom broju mogu opredeljavati za komunističke ideje i tamo gde nema nikakve industrije«. Tim povodom beogradska »Politika« je pisala: »Đakovica, gde nema ni jedne jedine fabričice, ipak je glasala za komuniste!«

Odmah posle toga počele su pripreme za prve parlamentarne izbore Kraljevine. U varošici je delovala grupa komunista, ali još nisu imali organizaciju. Kako je centralnom partijskom rukovodstvu bilo veoma stalo do glasova na tim izborima, s razlogom računaju na »komunističku opštinu« Đakovicu, to je đakovačkim komunistima poslalo pomoć. Iz Skoplja im je došao Zef Mark Ljuši, istaknuti komunista, član oblasnog partijskog rukovodstva. Doneo je propagandni materijal i dogovorio se sa drugovima o taktici rada. Želeli su da se baš tih dana zvanično formira i organizacija Komunističke partije.

Posle prvih razgovora s drugovima iz Đakovice Mark Ljuš se zaputio u rodni grad Prizren, nameravajući da se sledećeg dana ponovo vrati u Đakovicu. Međutim, kod Lukovca, na izlazu iz grada, sačekala ga je žandarmerijska patrola i bez ikakvog naloga ili sudskog rešenja — vezala i zatvorila. Vlast je želela da osujeti namere naprednih Đakovičana da organizovano vode predizbornu akciju, ali u tome, i pored hapšenja Ljuša, nije uspela jer nije mogla da izmeni raspoloženje naroda.

Komunisti su rasturili veći broj proglaša i obezbedili nekoliko čuvara za svoje glasačke kutije. Obučar Ejupi Crmljani je obišao »pola varoši« pozivajući sugrađane da glasaju za kandidate Komunističke partije.

Narodni heroj Emin Duraku

Žandarmi su upozoravali ljude da ne glasaju ni za koga drugog osim za odane režimu, otvoreno govoreći da će loše proći svako onaj ko bude glasao za komuniste. Ipak, kada su glasovi prebrojani, kako se seća Spiro Stojanović, jedan od komunističkih aktivista iz tih dana, »ustanovljeno je da su demokrati dobili 700, radikali 130,

a Komunistička partija Jugoslavije, na iznenađenje svih, preko 400 glasova«.

Režim nije mogao da otrpi poraz i već sutradan je počeo da progoni napredne ljude, posebno Albance. Noću između 2. i 3. decembra likvidiran je Zef Mark Ljuši. Iznenađen je na spavanju i izboden noževima. Policija je želela da sakrije zločin, ali se o njemu ubrzo saznalo. Njegovi saborci su u parlamentu podneli interpelaciju i tražili da se ubice pozovu na strogu odgovornost. Otvoreno su govorili: »Zašto je Zef Mark Ljuš bio uhapšen, na osnovu kojeg zakonskog paragrafa i zbog kakve krivice — to nije poznato, a to je stvar koju treba ispitati. Ali ima mnogo osnova za verovanje da je Zef Mark Ljuš uhapšen potpuno nevin, samo zbog toga što je bio Arbanas*) i komunist...«

Na Zefovu sahranu je došao, kako se stari Đakovčani sećaju, »svaki čestiti čovek«.

Istih dana je uhapšen i Ejup Crmljani. Njega su tako prebili da od udaraca nije mogao da hoda, a odeća mu je bila natopljena krvlju.

Policija je naredila da se predsednik esnafa Spiro Stojanović smesta smeni. Jedne večeri su, posle pucnjave, u njegovu kuću upali žandarmi, prebili ga kundacima i odveli u zatvor.

U februaru 1921. godine varoš je blokirala vojska i uhapsila oko 200 ljudi. Nešto kasnije selo Batuš se nesvalo u plamenu, a u Jablanici je, prema nekim navodima, ubijeno oko 40 seljaka.

Emin Duraku nije zapamtio to vreme i te događaje, ali će njihov eho sustizati i pratiti i njega, obavezivati ga, opominjati, nadahnjivati.

Na svojoj zemlji — bez nje, bez hleba i slobode

Policijski teror je zahvatio ne samo Đakovicu već i celo Kosovo. Režim nije birao sredstva da bi u korenu ugušio napredni radnički pokret.

* Naziv Albanac jedino je ispravan i u duhu srpskohrvatskog jezika, ali iz želje da se očuva autentičnost dokumenata koja se citiraju i podataka koji se navode u ovoj knjizi, ostavljeni su i drugi nazivi kao što su: Arbanasi, Arnauti, Siptari i Šiptari, itd. koji su ranije upotrebljavani i koji imaju isto značenje.

U isto vreme je prostranim Kosovom tekao i proces iseljavanja i denacionalizacije albanskog i turskog življa. Kraljevska vlast je sebi kao jedan od osnovnih ciljeva postavila da sa ovog tla, sa pradedovskog ognjišta, istera, Albance i Turke. Da bi to postigla sklapala je različne ugovore sa Turskom i Albanijom. Kao rezultat toga kolone žena, dece i ljudi kretale su na put prema pustoj Anadoliji (turska pokrajina u Maloj Aziji) i obično stizale na pustinjsko i bezvodno zemljište. Na Kosovu su zauvek ostavljali svoje domove, prijatelje i toplo sunce pod kojim su se rodili i izrasli, sa tugom odlazeći u nezvesnost, u tuđinu.

Oni koji nisu prihvatili iseljavanje, morali su, da bi opstali, da se odriču svoje nacionalne pripadnosti i svog materinjeg jezika, a neki su primoravani da menjaju čak i sopstvena imena. Od tada, do aprilskog rata 1941. godine, dakle u dve decenije trajanja Kraljevine, nije štampana ni jedna knjiga na albanskom niti na turskom jeziku, nije postojala ni jedna škola u kojoj bi Albanci i Turci mogli da uče na maternjem jeziku.

Albanci su bili izloženi stalnim pretnjama, šikaniranju, ponižavanju, zlostavljanju. . .

»Albancima nije ovde mesto!« — osvitali su naslovi nad uvodnicima listova.

O tom vremenu je istaknuti pesnik Esad Mekuli pisao:

*Bejasmo na svojoj zemlji, bez nje, bez hleba i slobode.
Bejasmo — Turci, repati đavoli; raja koju vode,
Na lancu ropstva i bede: prezreni Š i f t a r i!*

Dok su Albanci i Turci iseljavani, na Kosovu su naseljavani Crnogorci, Srbijanci, Hercegovci, Ličani. . .

Borcima za slobodu i novu državu u kojoj bi vladali sloboda, red, mir i bratska sloga, uglavnom pukoj sirotinji iz drugih krajeva naše zemlje, obećavana su zlatna brda i doline« na Kosovu. Oni, pak, drugog izbora nisu ni imali pa su dolazili ovde, ali nisu zaticali »obećanu zemlju«. Naprotiv, bili su to susreti sa novom bedom. Prepušteni sebi, teško su se kućili i još teže prilagođavali novoj sredini. Tako se ne mali broj i njih među prvima našao u borbi protiv režima koji je želeo da im se prikaže spasiocem.

Vlast se, upućujući ih na Kosovo, potajno nadala da će njihovim doseljavanjem izvršiti dodatni pritisak na

Albance i ubrzati njihovo raseljavanje. Zato je pored utrina, koje su uglavnom dodeljivane naseljenicima, uzimana obradiva zemlja od Albanaca i davana kolonistima. Time su, kao i nizom drugih mera, podsticane nacionalna i verska mržnja. Život je, međutim, pokazao nešto sasvim drugo od policijske procene — tamo gde se najmanje očekivala ljudska sloga, solidarnost i saradnja — one su se javile i delovale nekom čudnom snagom. To je, na svoje veliko čuđenje, zapazio i vršilac dužnosti glavnog agrarnog poverenika u Skoplju Đorđo Krstić, po svom položaju zadužen za naseljavanje slavenskog življa na Kosovu i u Makedoniji i u svojoj knjizi »Kolonizacija Južne Srbije« izdatoj 1929. zapisao:

»Ima i takvih slučajeva gde se kačak vratio ali Crnogorac ne ide iz kuće: živi ili s kačakom zajedno, u istoj kući, ili kačak plaća kiriju u tuđoj. Ako žive zajedno deca su im pomešana pa se ne zna i ne može razlikovati crnogorsko od arnautskog deteta«.

Đakovica je i pod novom vlašću nastavila sa propadanjem. Od nekadašnjeg trgovačkog sjaja ostajala je samo fasada. Njeno nazadovanje počelo je još u drugoj polovini prošlog veka, kada su je počeli zaobilaziti glavni drumovi. Ostala je odsečena i »odbačena« od susednih gradova i svog prirodnog geografskog zaleđa. U njoj se sve teže živelo, ali se moralo živeti.

O Đakovici je 1929. godine načelnik Ministarstva trgovine i industrije, Milivoje M. Savić, dao sledeću sliku:

»Đakovica ima 21.000 stanovnika i leži u plodnoj Metohiji. Stanovništvo živi uglavnom od poljoprivrede.

Robe se uveze 80—90 vagona u vrednosti od 15 miliona dinara.

Trgovci su: Muhamed Pulja, Mustafa Pulja, Mehmed Požeg, Zenun Janus, Arslan Mustafa, Murteza Cara i Alil Sadik.

Zanatlija ima oko 400.

Trgovačkih kalfi i šegrta ima 200, a zanatskih kalfi i šegrta 400. . .

Varoš Đakovica opada zbog prekinutih veza sa zaleđem u Albaniji. . . Sada Đakovica nema ni 20 procenata pređašnje trgovine, jer su 8/10 sela, koja su kupovala u Đakovici, ostala u Albaniji.

U varoši ima vodenica koja ima 2 do 3 para kamena.

Đakovica će tek oživeti kada se izgradi železnička pruga, jer je sada udaljena od pruge 80 kilometara«.

To je slika Đakovice iz vremena kada je jedan od njenih žitelja, Emin Duraku, imao 12 godina. On je i tada živio u teškoćama koje su ga, uostalom, verno pratile još od kolenke. Rodio se u gradiću i živio u njemu. Otac Redžep se bavio uglavnom zemljoradnjom. Roditelji su mu se rano rastali, pa je čim je malo izđikao morao da se brine o sopstvenoj kori hleba. Otuda je njegovo dečastvo bilo tegobno, a o njemu je ostalo i malo sećanja. Njegovi vršnjaci se sećaju da su ga u dečačkim godinama neodoljivo privlačili priroda, zelena polja, bašte, reke i šume. Znao je, sleta, posle dana provedenog na radu da bi zaradio koliko da održi goli život, rado drugovao sa dečacima iz svog sokaka, verao se po tuđim voćkama, do dugo u noć ćucorio po doksatima o dečačkim tajnama. . .

U rodnom gradu je završio četiri razreda osnovne škole. Učio je na srpskom jeziku, što mu je dosta teško padalo, jer se u kući uglavnom govorilo na albanskom. Ipak, sudeći po ocenama u svedočanstvima, program je uspešno savladao.

Ubrzo je u Đakovici otvorena i gimnazija i Emin je bio u prvoj generaciji njenih učenika. Međutim, ona je, nakon prve školske godine, zatvorena, tako da niko nije mogao da završi u Đakovici više od jednog razreda gimnazije.

Posle prisilnog rastanka sa školom ostalo mu je da traži posao. Njegovi roditelji i rođaci molili su više svojih poznanika da ga prihvate i upute u život. Najzad se trgovac Ilijaz Džara odlučio da ga primi za šegrta u svojoj bakalnici. Izgledalo je da će od njega biti dobar bakalnin. Međutim, život je Emina zaputio drugim tokovima.

Bekstvo preko granice

Mnoge društvene protivurečnosti i nevolje »Kosovara« rađale su jedna drugu, pritiskale ljude, prelamale se u njihovoj svesti. I postavljale pred ljude na pragu života, kakav je bio i Emin, životna pitanja: kakva je perspektiva ovde malom čoveku, pogotovo Albancu, kuda sve to vodi; čega se prihvatiti da bi se opstalo?

Emin, mladić iz razbijene porodice i zaostale sredine, nije imao odgovora na ta pitanja. Pitao je i druge, starije od sebe, ljude kojima je verovao, ali ni oni nisu mogli da mu odgonetnu tako tešku životnu zagonetku. Najlakši izlaz iz svega video je u bekstvu od stvarnosti, u traganju za novim. . .

Slične misli su zaokupljale i svest godinu dana starijeg Fadilja Hodžu. I tako su oni dvojica, inače veoma dobri drugovi, rešili da krenu u nepoznat svet. Mislili su: možda je život negde, ipak, bolji i lakši, ili se tamo živi sa bar nešto manje zla i gorčine. O tom drugovanju sa Eminom Fadilj će kasnije zapisati:

»Bili smo vršnjaci iz iste mahale, zajedno smo odlazili da beremo tuđe džanarike, pečemo ukradene klipove kukuruza, lovimo ribu, i da sa ostalom decom, pa i sa odraslim momcima iz mahale, jurišamo na dečake iz drugih ulica da bismo ih 'naučili pameti', i da se često okrvavljeni vraćamo domovima. . .

Kada smo već počeli da razmišljamo o svojoj budućnosti mi smo se, ne našavši i ne videći izlaza u rodnom kraju, odlučili da noću, mimo znanja roditelja, pređemo budno čuvanu državnu granicu i prebegnemo u Albaniju — radi školovanja. Bilo nam je tek petnaestak godina. Dotad smo radili: on u bakalnici kod Ilijaza Džare, u Maloj Čaršiji, a ja u kantini 56. pešadijskog puka kod ratnog invalida Marinka Badžića rodom iz Šapca. Emin je mesečno zarađivao 100, a ja 120 dinara i hranu. Štedeli smo novac da bismo platili čoveka koji će nas prebaciti s onu stranu granice. . .

U nadi da ćemo tamo preko naći 'obećanu zemlju', mi smo sredinom 1932. godine napustili svoju dragu Đakovicu i prebegli u Albaniju.

U Albaniji, na granici i u pograničnim rejonima, sve do Kuksa, sedišta prefekture, dobro su nas primili. Prve nedaće mladića bez novca i poznanika iskusili smo u Tirani, gde smo se našli da bismo kod Ministarstva prosvete izdejstvovali stipendije i prijem u internat i školu. Trebalo nam je ravno 40 dana da bismo to postigli. Svakog jutra odlazili smo u tu, za nas golemu zgradu Ministarstva da moljakamo razne funkcionere i dugo smo dobijali isti odgovor: 'Dođite sutra'. Uveče bismo se, uz pomoć internatiste rodom Kosovara, ušunjali u internat da prespavamo noć, a kada bi nas starešine, ipak, otkrile i

izbacile napolje, što nam se često dešavalo, onda bismo spavali u parku na klupama. Tražili smo posao. Ali tada nije bilo lako naći zaposlenje. Bili smo presrećni kada su nam, na kraju, omogućili da se smestimo u državni internat i da pohađamo gimnaziju u Skadru. . .«

Pobegli su dečaci od jednih nevolja, a upali u druge, ni malo lakše. Albanijom je vladao kralj Zogu isto onako kao što su to donedavna radile samovlasne turske paše. Njegova reč je u svemu bila prva i poslednja. Narod su pritiskali velika nemaština, teror, neznanje i sujeverje. Sirotinje je bilo na svakom koraku, Za to vreme se na kraljevskom dvoru živelo na visokoj nozi, na nivou evropskih kraljevskih kuća. A onaj ko bi samo glas podigao protiv takvog stanja — odmah bi stizao iza rešetaka. Tu nemaštinu, nepravde i strahovladu brzo je shvatio i svakodnevno osećao i skadarski gimnazijalac Emin Duraku. Ali bilo je i veselih, mladalačkih zgoda, razloga za radovanje životu. . .

U to vreme su u Albaniji bila popularna razna takmičenja školske omladine. Posebno interesovanje je s proleća i kod učenika i kod publike vladalo za susrete učenika skadarske gimnazije i učenika tiranske srednje tehničke škole. To su bili susreti učenika dva najveća grada Albanije: Skadra koji je za sobom imao bogatu istoriju i Tirane koja se relativno brzo razvijala mada je iz prvog svetskog rata izašla kao varošica.

Učenici su se za svaki susret brižljivo pripremali. O njima se maštalo, prepričavane su razne zgone i nezgone. Takmičenja su obuhvatala niz disciplina: govorništvo, fudbalske susrete, trčanje, kazivanje anegdota. . .

Sasvim slučajno se na listi takmičara u trčanju na 100 metara našao i Emin Duraku, On se do tada nije isticao u toj disciplini, ali se, nekako u poslednji čas, našao u ekipi skadarskih takmičara.

Kad je pucanj označio početak trke svi mladići su svom snagom jurnuli k cilju. Aplauz ih je hrabrio, nosio. Učenik Emin je trčao kao nikada u životu, pa se malo i spotakao. Brzo se snašao, održao na nogama, bacio napred kroz cilj.

— Bravo! . . . Ura! — klicali su njegovi drugovi.

Nešto kasnije komisija, sastavljena od profesora dve škole, zvanično je saopštila: »Emin Duraku je pretrčao 100 metara za 13 sekundi!«

— Nisam ni slutio kakav sam talenat! — našalio se Emin na svoj račun, ne zamarajući se pitanjem da li je to bila slučajnost ili rezultat njegove obdarenosti. Camilu se poverio da se to, ipak, slučajno dogodilo, ali je bio veoma ponosan što je svojoj školi doneo jedno cenjeno priznanje.

„Čendresa“ (neustrašivi, nesalomivi) skadarske gimnazije

Mnogo je čitao i to ne samo školske knjige već i sve druge do kojih bi došao. Nije bio slab u matematici i drugim egzaktnim naukama, ali se naročito zanimao za društvene probleme i literaturu koja se njima šire bavi. To je vreme kada je fašistička Italija, nastojeći da po svaku cenu osigura i onako jak uticaj u Albaniji, davala kralju i buržoaziji razne olakšice. U pitanju su bili »popovljni« ugovori, neki sitni krediti itd., što je za većito gladnog kralja i njegove činovnike bilo celo bogatstvo, pa ih je bilo lako potkupiti. A narod je i dalje životario više nego siromašno, bez ičije podrške i brige.

Emin je pažljivo pratio sve te špekulacije i prikupljao činjenice o bogaćenju u narodu omrznutog kralja. To su zapažale školske i policijske vlasti i s početka mu savetovale da bude »miran« i ne zaboravi njihovo dobročinstvo:

— Mi smo ti dali utočište, omogućili da se smestiš u internat i da se školuješ. A šta ti radiš za uzvrat? Umesto zahvalnosti buniš đake i narod protiv vlasti!

Emin je drugačije rezonovao:

— Mene hrani ovaj narod a ne vi žandarmi. Narod me je prihvatio a ne kralj.

Tako im je odgovarao, čime je još više na se navukao njihovu podozrivost, a onda je jednog dana zatražio da ga primi glavom kralj Zogu, da mu kaže sve u lice. To je bilo i naivno verovanje da će ga kralj primiti i, još više, da taj prijem može nešto bitnije rešiti i nabolje promeniti u životu albanskog naroda. No, ni želja mu se nije ostvarila, već je uspeo da stigne samo do jednog visokog dvorskog službenika.

Pošto je seo u ponuđenu fotelju Emin je počeo da priča zašto je došao. Onda je izvukao iz džepa poveći papir na kome je izračunao koliko se kralj zadužio kod fašističke Italije — u ime svakog građanina Albanije, pa onda kratko komentarisao te brojke:

— To je stravično, moj gospodine!

Kraljevi službenici su s psovkom i povikom isterali Emina iz kancelarije i to će mu kasnije, kod suđenja za »delovanje protiv državnog poretka«, itekako uzeti u obzir.

Odlučan do kraja

Sećanja na mladog i borbenog Emina, učenika skadarske gimnazije, veoma su živa. U to vreme, nekako 1938. godine, sreo je Emina, između njegovih hapšenja, Ismet Saćiri, revolucionar koji sada upravo završava svoju knjigu »Sećam se«, što su njegove uspomene na ljude i događaje, pa u tom kontekstu na više mesta spominje i Emina. Prvoborac Kosmeta i član Saveta federacije Saćiri o tom susretu piše:

»Nije prošlo mnogo vremena susreo sam se sa Eminom. Pošli smo u šetnju prema Zali i Kiritu. Emin je mladić koji imponuje: pametan, staložen, sa oštrom logikom, studiozan. Mnogo je čitao i sa mnogo argumenata branio svoje poglede. U principima je nepomirljiv. Iako nastoji da bude tolerantan po koji put zna i da padne u vatru, zajapuri se, postaje kao paprika, na licu se pojave bore, a onda te snagom razuma savlada. Ne da ti da se koprcaš ni tamo ni ovamo.

Kolebah se dosta, ali mu na kraju rekoh kako je Mehmed bio kod Deda i šta mu je kazao. Rekoh treba da radite, ili vi ili niko — ali pametno.

„I mi smo razumeli da se nešto dešava“ — kaže Emin bez ikakvog iznenađenja. „U školi, ali još više u internatu, pojačana je kontrola. Ali nema svadbe bez mesa“, prekide kratko i počeo da objašnjava srž fašizma i opasnost koju on predstavlja za društvo, za radničku klasu, za svet. Pominje Marksa, Engelsa, njihova dela... Pominje delo Marksa „Beda filozofije“.

Ne znam kako ispade, jer ja o toj literaturi nisam mnogo znao, pa ga netaktilki upitah:

— Kako reče »filozofija bednika«?!

Emin se naljuti:

— Ovo što ti kažeš, dragi moj, to je kleveta, najgrublja kleveta koja se čini prema Marks-u i marksizmu. Tako ne želim da diskutujem. Ti misliš da si sebe osigurao. Postao si učitelj, imaš platu, oženio si se, imaš sina. Jednom rečju »nek samo dim leti pravo«. A poluopanak? Šta se događa sa narodom koji te je podigao, školovao i to dao. Za tebe je to, izgleda, »filozofija bednika«.

— Nemamo šta da prodajemo pamet jedan drugome! — izgubi hladnokrvnost.

Nismo se rastali baš najbolje. Ostalo je međutim, da nastavimo naše razgovore jednom drugom prilikom.

— Šta mi treba da se ja petljam u ove stvari — prekori sam sebe«.

Tog razgovora Ismet se više nije mogao da oslobodi. Nije mu dao mira. Razmišljao je o sudbini naroda, o svom životnom putu, o budućnosti. »Možda je Emin ipak u pravu?« — ređale su se misli i pitanja.

Uključio se u napredni radnički pokret i kao mladi komunista susreo se sa Eminom dve godine kasnije.

— Krajem leta, ili početkom jeseni 1941. godine video sam Emina ponovo, kada se vratio iz logora Ventotena. Došao je pravo kod moje kuće — priseća se Ismet Šaćiri. — Čujem neko lupa na kapiji. Iziđem — kad Emin! Grlimo se, radosni što se vidimo, što smo opet zajedno.

Znao je već da sam član Komunističke partije.

— Vidiš, da smo ipak na istom, da se borimo za iste ideale — šalio se, podsećajući se našeg oštrog duela iz Skadra.

Nezavršen razgovor o revolucijama

Eminov drug iz skadarske gimnazije, Masar Bekteši, opisao je jedan događaj, bolje reći školski čas koji nikada nije dovršen jer se na njemu razgovaralo — o revolucijama. Bekteši je to svoje sećanje objavio 5. oktobra 1962. u listu »Mesusi« u Tirani.

»Bio je petak septembra 1938. godine. Drugi čas VI-a razreda skadarske gimnazije. Profesor je držao predavanje iz predmeta o društvenom uređenju i vaspitanju. Trebao je da objasni uzroke rađanja revolucije. Govorio je o uzrocima koji su doveli do revolucija u Francuskoj, Nemačkoj, Rekao je i nekoliko poznatih činjenica o revoluciji u Turskoj, pa se dotakao i »revolucije Etem Tote 1937. u Albaniji«.

— Etem Toto i njegov brat Ismet, reče profesor, imali su dobre namere ali. . .

— Koja su bila načela te revolucije? — zapita Emin profesora.

— Ti zatvori gubicu, jer niti si tražio niti ti je iko dao reč! — obrecnu se na njega profesor.

— Izvinite, gospodine, samo sam hteo da nam objasnite ono što mi učenici ne znamo.

Emin je skinuo naočare, izvadio maramicu i počeo da ih pažljivo briše.

— Uvek na času pitaš isto: koje su bile snage te revolucije, koja je bila vladajuća klasa i kojekakva slična trućanja. A može li nam vaše gospodstvo, moj mladiću, kad se već toliko zanimete za revolucije, reći svoje mišljenje o revoluciji u Rusiji?! Verovatno i o njoj imate neko svoje originalno i za nas zanimljivo zapažanje.

Profesor je to pitao Emina krajnje ironično. U razredu se nije čula ni muva. Svi su motrili na Emina koji je hladnokrvno vrteo naočare u rukama i prihvatao razgovor:

— Gospodine profesore, ukoliko želite da, kako to vi rekoste, saznate moje mišljenje o revoluciji u Rusiji, moraću ja vas prvo da pitam na koju to revoluciju mislite: iz 1905. ili iz 1917. I još bliže: ako mislite na onu iz 1917. onda precizirajte — da li je reč o revoluciji iz februara ili iz oktobra 1917? To su, priznaćete, različite...

— Čuti i sedi! — prekide ga profesor.

— Ali, molim vas, gospodine profesore, vi ste sami postavili to pitanje i meni je sada dužnost. . .

— Pitao sam vas i naređujem vam da mi smesta odgovorite na ono što vas pitam!

— Vi na to imate pravo, ali ja treba da budem siguran u to o kojoj je revoluciji reč. Kako, verujem, znate u Rusiji su se dogodile tri revolucije i svaka od njih ima svoje karakteristike i svoje pokretačke snage.

— Opet si počeo sa propagandom?!

— Kakva propaganda, gospodine profesore?! Ako je reč o propagandi onda je ne pravim ja nego vi, i to o nekakvoj »revoluciji« Etem Tote podignute prošle godine protiv kralja. Vi tu pobunu nazivate revolucijom iako ona nije bila ništa više do pokušaj koji je trebao da omogući još veće gospodstvo fašistima u Albaniji.

— Izlazi napolje, jer si prevršio svaku meru!

Profesor Kamber Hasani bio je besan kao nikada. Nervozno je sišao iza katedre i došao u sredinu učionice, pored klupe u kojoj je sedeo Emin.

— Izlazi napolje! Naređujem da izađeš, a posle ćemo da razgovaramo u direkciji.

— Izaći ću ali da se zna da mi niste omogućili da odgovorim na vaše pitanje — rekao je Emin pribrano.

Profesor je stezao zube i pesnice, zamuckujući:

— Tvoja mišljenja me ne interesuju. To su anarhistički pogledi! . . .

— Ja do sada, gospodine profesore, nisam izneo nikakvo mišljenje, nikakve poglede. Vi ne možete jedno mišljenje koje nije izgovoreno da nazivate anarhističkim! — bez uzbuđenja je govorio učenik VI-a razreda.

— Reci, mladiću, istinu: dobio si zadatak da širiš propagandu protiv poretka u Albaniji — zaključio je, sada nešto mirnije, profesor,

— Oh, ne, gospodine! Naprotiv, upravo govoreći o ustanku Etem Tota i njegovog brata Ismeta vi vršite propagandu protiv vladajućeg režima. Jer je poznato da su se braća Tot i podigla na oružje da bi u Albaniji doveli fašističku Italiju — opet se Emin vratio argumentom koji je već pomenuo.

— Napolje, napolje! — zaurao je profesor Kamberi.

Zvono je oglasilo završetak časa. Profesor je nervozno dohvatio dnevnik. Kosa mu je padala preko očiju. Lupio je tako snažno vratima da je malter leteo.

— Šta ti je hitlerovac! — reče dugajlija iz prvog reda.

— Još i provokator! — na to će Emin.

Niko od učenika VI-a razreda nije izašao na veliki odmor. Ostali su da vode vatrenu diskusiju.

— Mislim da trebamo svi, zajedno i složno, da odgovorimo provokatoru. Neka to bude odgovor celog našeg razreda. Kamberi bi, verovatno, bio dobar žandarm, ali ne može biti ni osrednji profesor predmeta o društvenom uređenju i vaspitanju — zaključio je Emin.

— Može biti profesor, kako da ne može, ali — fašističkog vaspitanja! — nastavio je Eminovu misao njegov drug Sali Šabani.

— Bilo bi mudro da potpišemo i jedan zahtev u kome bismo od direkcije zahtevali njegovu udaljavanje iz gimnazije — predložio je Emin.

— Učinimo to odmah! — skočio je s mesta Perikle Panareti, učenik rodom iz Korče.

— Da potpišemo, da potpišemo! — vikala je većina učenika.

Emin je stao za profesorsku katedru, otkinuo iz sveske list i počeo da piše. Uto mu doviknu učenik Mehmed Cukalija Cale, koji je nervozno šetao učionicom:

— Zabeleži kako to nije molba samo učenika VI-a razreda već i onih iz VI-b i ostalih viših razreda kojima Kamberi predaje.

— Prošlogodišnje isključenje učenika VII i VIII razreda njegovo je delo! — dodade Nusret Čajupi iz Đirokastre.

— Treba zabeležiti i to da profesor Kamber Hasani vodi antikraljevsku propagandu — oglasio se sin portira gimnazije Halit Mesi.

— Tačno je, međutim, da on propagira fašizam, — umešao se Faruk Rusi, sedeći, kao i uvek, u poslednjoj klupi.

Predstavka direkciji je napisana. Učenici su, jedan za drugim, stavljali na nju svoje potpise.

— Ja neću da potpišem! — reče odlučnim glasom i razjarena pogleda Antuni Pistuli.

— Nećeš da potpišeš?! Zašto? — upitao ga Emin.

— Rekao sam jednom već da neću da potpišem — i gotovo! Profesora poznajem i cenim. On je...

— Fašist, špijun! — dodali su drugovi.

— ... patriota i izvršava zadatke kao vaspitač i kao rodoljub — završio je misao Pistuli.

— Kada bi svi patrioti bili takvi teško bi bilo ovoj zemlji! — preseče ga visoki Paljoka iz prve klupe.

— Sa tobom, Paljoka, nemam ništa, već gledaj sebe i svoju kuću — reče besni Antuni. — Ili možda treba da budem takav kao što si ti ili onaj tvoj brat, zidar i pocepanko? Bilo bi mu mnogo bolje da popravi svoju straćaru nego što trabunja o zakonu i višku vrednosti a od svega toga ništa ne razume.

— More, pasji sine, sada ću ja tebi da pokažem ko sam ja i ko je moj brat!

Paljoka je skočio i dohvatio Pistulija za gušu. Učenicima su ih rastavili, ali Paljoka nije prestajao da psuje:

— Skot jedan, pokazaću ja njemu ko je moj brat!

Mir se ponovo vrati u razred. Predstavku je na potpise svojim drugovima davao Salih Šabani.

— Ni ja neću da potpišem, jer se uopšte ne slažem sa vama! — reče, udarajući pesnicom po klupi, Muhamed Muderizi, sin glavnog muftije za skadarski kraj.

— Zašto se ti, Muhamede, ne slažeš?!

— Ne slažem se sa vašim mišljenjem o profesoru, jer tvrdim da nije provokator, nije špijun...

— To je podao čovek! — prekide ga Salija.

— Nije on podao nego vi koji potajno širite boljševičku propagandu.

— A šta to ti podrazumevaš pod boljševičkom propagandom?

— Pa ono što je malopre rekao vaš drug Emin za revoluciju iz 1917. godine, mislim onu iz oktobra...

— Emin nije rekao ni jedne reči o oktobarskoj revoluciji. On je samo pitao profesora o kojoj revoluciji treba da govori.

— Ako nije danas govorio o Oktobarskoj govorio je ranije.

— A, tako, znači: ti vodiš evidenciju ko i kada o čemu govori pa cinkariš i onda...

Svađu je prekinuo ulazak direktora gimnazije. Kako je ušao snažno je tresnuo vratima. Bilo je jasno na prvi pogled da je dobro obavešten o prethodnom događaju. Svi su znali da je to profesorovo delo.

Nezavršeni dijalog o revoluciji poslužiće takođe kao jedan od argumenata za hapšenje, optužbu i Eminovo zatočenje pri kraju 1938. godine. Dotle je on, delujući u okviru skadarske komunističke grupe, stekao i druge »zasluge« za poredak, pa će i optužnica biti opširna.

Sa istaknutim revolucionarem Ćemalom Stafom formirao je komunističku ćeliju u skadarskoj gimnaziji. Zajedno su radili na organizovanju školske i radnićke omladine i njenom povezivanju sa organizacijom skadarskih komunista. Takva delatnost nije mogla da ostane nezapažena od policije. Žandarmerija Ahmeta Zogua ih je pratila i ubrzo uspela da ih pohvata.

Emin se hrabro držao pred policijom. Izdržao je sve torture i od svojih drugova zasluženno dobio nadimak »Ćendresa« što na albanskom znaći neustrašivi ili nesa-lomivi.

Pred sud je izveden krajem 1938. Priznao je jedino da je komunista, da se borio protiv Zoguovog režima i da se time ponosi.

Protiv „teorije“: Što gore — to bolje

Osuđen je na tri godine robije. Izdržao bi, sigurno, celu kaznu, a možda i više, jer se nije dao ni zatvorskim vlastima, ali mu je robiju prekratio — Musolini. Naime, fašistićka Italija je 7. aprila 1939. godine napala Albaniju, i Emin je iskoristio metež koji je tih dana nastao i pobe-gao je iz zatvora. Odande se uputio u Skadar i odmah pridružio drugovima komunistima koje je uveće zatekao na sastanku i umesto pozdrava im, sa vrata, rekao:

— Svi moramo ustati protiv fašizma!

Dogovorili su se da se odmah angažuju na razoblićavanju prića Musolinijevih vojnika koji su se šepurili i u sav glas se hvalisali kako oni narodu Albanije donose opšte blagostanje, kulturu i ekonomski napredak!

Posle Etiopije Musolini je uzeo na nišan Albaniju, zalogaj na koji je odavna imao apetit, držao u njoj svoje baze, svoje instruktore u vojsci, imao uložen kapital. Napao ju je velikim snagama i za svega dva dana slomio otpor golorukog naroda. Kralj Zogu se nije brinuo za odbranu zemlje i siromašnog naroda, već za sebe i svoje bogate zlatne rezerve sa kojima je pobe-gao nekud preko Grćke. Musolini je požurio da tu malu albansku zemlju prikljući italijanskom carstvu, čime je obezbedio prodor kopnom u Grćku i Jugoslaviju.

Emin Duraku (levo) i Fadil Hodža

Međutim, pre nego što su italijanske divizije okupirale Albaniju, u krilu inače nerazvijenog radničkog pokreta te zemlje pojavila se »ideja« koja je samo na prvi pogled imala neku logiku- ali je, objektivno, u praksi, značila odobravanje strane dominacije i okupacije.

Jedna od takvih »ideja« ponikla je u samom Skadru i njen pobornik bio je Zef Malja, jedno vreme i rukovodilac skadarskih komunista. On je čak napisao i knjigu o ekonomskom razvitku Albanije i u njoj, između ostalog, izneo mišljenje da u toj zemlji ne može biti razmah revolucionarnog radničkog pokreta ako se ostane na tako niskom ekonomskom nivou na kome se zemlja inače nalazila. Upravo zato je ne samo odobravao ekonomsko mešanje imperijalista u razvitak Albanije već ga smatrao potrebnim, čak i neophodnim. Strani kapital će, tvrdio je Malja, omogućiti da se podignu fabrike, a sa njima će se stvoriti i jačati radnička klasa.

Međutim, fašisti su doneli što se od njih jedino i moglo očekivati — okupaciju, zatvore, logore, nasilja, bespravlje — čemu su se napredni ljudi odupirali i zbog toga brzo stizali baš u te novootvorene logore i proširene stare zatvore. Ali Malja i njegovi istomišljenici umesto da se odreknu svojih pogleda o »prednostima« okupacije i udruže se sa snagama koje su davale otpor, ili bile u većoj ili manjoj meri spremne da se uključe u otpor — stvaraju novu varijantu stare »teorije« sada sa porukom: »Što gore — to bolje«, dajući njeno objašnjenje:

— Ljudi će kroz patnje videti šta je fašizam te zato nema potrebe da se mi borimo protiv terora i internacija.

Među najistaknutijim komunistima koji su odbacivali te i slične »teorije« nalazio se mladi Emin Duraku koji je često isticao:

— Samo svesnom akcijom se može obezbediti razvitak društva u željenom pravcu.

On je u svakodnevnoj akciji, zajedno sa naprednim ljudima, dokazivao istinu da su ljudi sami kovači svoje sreće.

Veza sa komunistima Kosova

Na Kosovu je radnički pokret, kao uostalom i u celoj Jugoslaviji, dolaskom druga Tita na čelo Komunističke partije, počeo da doživljava snažan razvoj. Taj će pokret, imajući za predvodnika komuniste, stalno ja-

čati. U istom periodu značajan uspon je doživljavao i napredni radnički pokret Albanije, u kome je Eminu pripalo jedno od istaknutih mesta.

U Jugoslaviji, a naročito na Kosovu i u Crnoj Gori, već se znalo o nekim akcijama komunista i naprednih ljudi Albanije. U isto vreme, Albanijom su kružile vesti o aktivnosti jugoslovenskih komunista i uopšte naprednih snaga, o njihovim akcijama: štrajkovima, antifašističkim demnostracijama, jačanju Narodnog fronta, borbi za ravnopravnost naroda i narodnosti, pomoći republikanskoj Španiji itd.

To su bile osnove da se rukovodeći ljudi dva revolucionarna pokreta zainteresuju jedno za drugo, da se pokreti međusobno povežu, usklade neke akcije, pa, prema mogućnostima, i pomažu.

U leto 1939. godine, upravo u onom kratkom periodu kada se Emin Duraku nalazio na slobodi, zanet izvršavanjem partijskih zadataka, vodeći komunisti grupe iz Skadra su se odlučili da uspostave vezu sa komunistima Jugoslavije. Taj zadatak su poverili Eminu i Fadilj Hodži. Rekli su im:

— Vi ste, drugovi, iz Jugoslavije, lakše ćete se tamo snaći.

Emin se tom susretu sa rodnom grudom iskreno radovao i ushićeno je govorio Fadilju:

— Videćemo naše mile, našu Đakovicu, zemlju na kojoj smo rođeni.

O tome će Fadilj Hodža kasnije zapisati:

»Emin i ja dobili smo zadatak da dođemo u Jugoslaviju i da uspostavimo vezu između Komunističke partije Jugoslavije i naše grupe koja se zvala 'Skadarska komunistička grupa'.

Već avgusta 1939. godine uspeli smo da uspostavimo prvi dodir s rukovodiocima Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju. Bili smo srećni što nam se pružila prilika da se nađemo i razgovaramo s takvim revolucionarima kao što su bili Miladin Popović, Boro Vukmirović i drugi rukovodioci Oblasnog komiteta. Oni su se iskreno obradovali kad su doznali da u Albaniji već postoji komunistički pokret. Ne znam kako smo mi njima izgledali kao komunisti, ali su oni za nas bili veliki, a razgovori sa njima neizmerno korisni za naš dalji rad.

Dali su nam dosta propagandnog materijala i marksističke literature, koju smo vrlo pažljivo i konspirativno preneli u Albaniju, gde je sve to ubrzo prevedeno i služilo je kao osnovni materijal za vaspitanje komunista.

Ovo je bio prvi susret komunista Albanije s članovima Komunističke partije Jugoslavije, čime je uspostavljena drugarska saradnja između komunista dveju zemalja. Od tada je saradnja bila sve stalnija i raznovrsnija.

Veze su uspostavljene onuda kuda su se Emin i Fadilj osećali kod svoje kuće — preko Đakovice. Prvi članovi Komunističke partije Jugoslavije s kojima su Emin i Fadilj razgovarali bili su članovi Mesnog komiteta KPJ za Đakovicu Milija Kovačević i Spasoje Đaković.

U Pokrajinskom zavodu za istoriju u Prištini čuva se Kovačevićevo sećanje na taj susret, u kome, sem ostalog, stoji zabeleženo:

»Emina Durakua poznajem od 1939. godine kada je došao sa Fadilj Hodžom na boravak od mesec dana u Đakovici, kod svojih. Tada smo se, na njihovu inicijativu, upoznali, odnosno oni su tražili poznanstvo sa komunistima koji rade na tom području. Mislim da su oni bili orijentisani na tu vezu i od strane pojedinih članova partijskog komiteta u Peći sa kojima se Fadilj upoznao 1938. godine kada je dolazio iz Albanije.

Moji utisci iz tog vremena o Eminu su izvanredni. Ostavljao je utisak jednog jakog komunista sa izrazitim intelektualnim i komunističkim osobinama. U sebi je nosio vanredno snažan entuzijazam i ubeđenje u pobedu komunističkog shvatanja i revolucionarnog rada.

Vrlo je važno bilo to poznanstvo sa njima koji su dolazili iz Albanije, obzirom na dosta teške uslove za širi i uspešniji rad...»

Sećajući se na te dane i događaje iz 1939. Đaković kaže:

»Emin mi je ostao urezan u sećanje kao jedan od najsvetlijih likova. Rezonovao je ovako: 'Ja treba da dođem u vezu sa komunistima. A kako njih progoni policija, videću koji su to ljudi pa ću doći u vezu sa njima'.

Onda naiđe pazarni dan. Koristi pijačnu gužvu da se upozna sa naprednim ljudima. Posmatra svet. One koje vidi bez kape računa da su studenti, ili bar ljudi koji kidaju sa tradicijama. Prilazi im i započinje razgovore.

Milija Kovačević i ja bili smo jednog dana na pijaci u Đakovici. Išli smo skoro ilegalno i razgovarali sa omladincima. Emin stalno ide za nama. Mi se nađemo sa jednom grupom omladinaca u parku, završimo razgovor i krenemo oko dva sata po ponoći ka selu. Kad pogledamo — opet nas on prati. Malo dalje nam se pridruži.

— Drugovi, htco bih da razgovaram sa vama ...

Govorio je vrlo lošim srpskohrvatskim jezikom.

Mi se okrenemo. Vidim jednog plavog čoveka i stajemo. Počesmo razgovor na francuskom. Znali smo francuski isto toliko loše koliko i on srpskohrvatski, ali smo se razumeli. On nam je ispričao da mu otac živi u Đakovici, da je on komunisti i, ako smo mi komunisti — da bi želeo da razgovara sa nama.

Prihvatismo razgovor i potvrdismo da smo komunisti. Dogovorismo se da iduće nedelje dođe u selo Bec. On je, po dogovoru, zaista i došao — kod mene u kuću. Tada smo videli da je upoznat sa referatom podnetom na kongresu Kominterne. Bio je to, nesumnjivo, jedan od najuzdignutijih komunisti Albanaca«.

Zatočenik na ostrvu Ventotena

Kada se Emin vratio u Skadar čuo je da okupatori nisu našli ni utočišta ni mira, što je bio najbolji dokaz da nije šire prihvaćena zabluda Zefa Malje. Odmah posle okupacije širom zemlje su usledile manje antifašističke akcije. Prva jesen pod okupacijom iskorišćena je za izvođenje nekoliko većih antifašističkih manifestacija, u kojima je Emin bio jedan od predvodnika.

Prva velika manifestacija protiv okupatora u Skadru održana je 28. novembra 1939. godine, na 27. godišnjicu proglašenja Albanije kao nezavisne balkanske države. Na nju su građane Skadra pozvali komunisti. Jedan od najistaknutijih organizatora te akcije bio je Emin. On je prvi izašao sa komunistima na ulice, a za njima hiljade građana, stavljajući Italijanima na znanje da su protiv fašizma i protiv okupatora, da žele da svoju zemlju uređuju onako kako to sami misle da je najbolje.

Emin je bio na čelu povorke. Uzvikivao je parole, zahteve, osude. I ponovo je dospao u zatvor. Sa grupom drugova interniran je daleko, u nepoznati svet, lišen svake mogućnosti da pobjegne. Zatočen je na usamljeno italijansko ostrvce Ventotena, izgubljeno u Jadranskom moru, okruženo vodenim prostranstvima, opasano bodljikavom žicom, osigurano odabranim stražama.

O Eminovom životu i političkoj aktivnosti u logoru na Ventoteni ostalo je malo tragova, a od njegovih saboraca iz tog perioda živ je, koliko se zna, samo Šef-čet Muslija koji živi u Prištini. Od pisanih dokumenata o Eminu iz tih dana u Đakovičkom muzeju se čuva novinski isečak na albanskom jeziku. Ni sam kustos ne zna ni datum ni naziv lista koji je taj tekst objavio, ali se ispod njega vidi potpis izvesnog Demljuša Tačija, a iz cele priče i njene poruke svaki Đakovičanin koji je bolje poznavao Emina Durakua lako zaključuje da je istinit od prve do zadnje reči.

Priča počinje beleženjem dijaloga iz 1940. godine između kvestora (upravnika) logora na italijanskom ostrvu Ventotena i zatočenika Emina.

— Vi znate da ste ovde internirani kao komunistički element?

— Da, znam — odgovara Emin koji je tada imao svega 23 godine.

— Da li ste vi komunist?

— Da, jesam i biću dok sam živ!

— Ja vam savetujem da dignete ruke od komunističkih ideja i vratićemo vas brzo kući.

— Grešite, gospodine kvestore! I kada bi hiljadu godina ostao u vašem logoru ne bih se odrekao komunističkih ideja i ideala!

U belešci piše da je Emin bio jedan od najaktivnijih članova komunističke grupe Skadra. Radio je zajedno sa Nazmi Rušitijem, Tom Koljom i drugima. Posebno je, celim svojim bićem, bio angažovan na širenju naprednih ideja među mladima. Budio je odgovornost mladih za sudbinu naroda i zemlje, organizovao mase za akcije protiv politike kraljevskog režima. Zajedno sa ostalim drugovima iz Skadra nalazio se na čelu antifašističkih demonstracija novembra 1939. godine, zbog čega je i zatvoren. Prvih 50 dana proveo je u tiranskom zatvoru, a odatle interniran na ostrvo Ventotena.

I tu je Emin, piše Demljuš, ostao neustrašiv i do kraja veran stvari komunizma. Govorio je otvoreno i sa ponosom o teškoj borbi naroda Albanije za slobodu, o zori socijalizma i njegovoj svetloj budućnosti.

Iz Eminova života u logoru na ostrvu Ventotena ostala je sačuvana i zabeležena i jedna pojedinost.

Na usamljeno ostrvo su bili internirani i mnogi italijanski komunisti. Emin se sa njima brzo sprijateljio, pri čemu sa sporazumevanjem nisu imali teškoća. To ne samo zbog toga što su ih zbližavali isti ideali za koje su se borili već i zato što je Emin brzo naučio i dobro govorio italijanski. On je »lekcije« iz tog jezika uporno i dosta brzo učio nagovarajući drugove da i oni uče i hrabreći ih:

— Sve se može naučiti ako se želi!

On se, kažu, sem albanskim, srpskim i italijanskim, dobro služio i engleskim i francuskim jezikom, tvrdeći da vojnici svetske revolucije moraju znati što više jezika kako bi se širom sveta mogli što bolje da organizuju u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

U zajedničkom otporu nasilju i maštanju o svetu socijalizma, među komunistima u logoru stvoreno je prinosno drugarstvo. I kada su, krajem leta 1941, neočekivano pomilovani, rastanak Emina i drugova iz Skadra sa italijanskim komunistima bio je dirljiv, jer su se bili zbližili, sprijateljili. Na rastanku su rukovodeći funkcioneri KP Italije predložili Eminu da im se pridruži, govoreći mu:

— Posla ima za sve, čak nas je malo koliko nas mnogo i velikih zadataka očekuje, zajednički ćemo se boriti i pobeđivati.

— Hvala vam, drugovi, na poverenju, ali svako od nas treba i mora da se bori tamo gde može dati najviše, a to je u svojoj sredini — odgovorio im je Emin.

Godine su prošle od tog, u isto vreme, i radosnog i teškog trenutka komunista logoraša sa pustog ostrva u Jadranu. Mnoge od njih je, poput Emina, odneo stravični vihor rata. Uspomene iz meseci zajedničkog delovanja su, pred bogatstvom stvarnosti, polako potiskivane, postajale sve bleđe.

Gotovo tri decenije posle tih događaja vođa Komunističke partije Italije Palmiro Toljati susreo se sa drugom Titom u Beogradu. Tada se Toljati setio svog do-

brog druga i hrabrog komunista iz logora na Ventoteni, Jugoslovena Emina Durakua. Rekao je drugu Titu da od tih letnjih dana 1941. nije ništa čuo o njemu. Dobro se sećao čak i njegovog lika, njegovih reči, snova i nadanja. Nije bio čuo da ga više nema među živima, a kad je obavešten o Eminovom kratkom ali plodnom revolucionarnom delu tužno je uzdahnuo:

— Bio je to divan komunista i hrabar čovek.

Tako je zaključio Toljati o saborcu iz najtežih dana, čoveku borcu koji po izlasku sa robije nije zatražio ratnu zavetrinu i u njoj predah već je, ostajući dosledan svojim rečima italijanskim komunistima da svako sa Ventote treba da se zaputi »gde može dati najviše, a to je u svojoj sredini« — krenuo je u rodno Kosovo, gde je bio okupator, gde su u najtežim uslovima delovali komunisti, izvođene oružane akcije, pružan otpor okupatoru i njegovim pomagačima. Zaputio se, sa nekoliko svojih drugova, u rodni kraj koji je pre devet godina morao da napusti. Sada se vraćao, odlučan da pomogne svom narodu u borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje. Vratio se i postao jedan od lučonoša oslobodilačke i revolucionarne borbe Kosova. Ali pre nego se nastavi kazivanje o Eminovom revolucionarnom delovanju u Đakovici i na širem prostoru, valja nešto više reći o onome što se u tih desetak godina njegova izbjivanja iz zemlje dogodilo u revolucionarnom pokretu Kosova i, posebno, partijskoj organizaciji te pokrajine.

Komunisti pred narodom Kosova

Baš u godinama kada je mladi Emin sa drugovima tragao za nepoznatim, izlažući se i svakojakim teškoćama, na Kosovu je počeo proces obnavljanja organizacija KPJ zbrisanih policijskim terorom 1920. i 1921. godine.

Decembra 1931, dakle neposredno pred Eminov odlazak u Albaniju, u Peći je formirana prva partijska ilegalna organizacija koja će se u narednih nekoliko godina snažno razgranati, očvrstnuti u borbi. Sledeće godine formiran je i Mesni komitet partije KPJ za Peć. Godinu dana kasnije osnovane su partijske ćelije u Prištini i Prizrenu, a uskoro i u Kosovskoj Mitrovici.

Početkom jula 1937. povezuju se te i druge organizacije komunista sa Kosova i stvoren je Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju,¹ u organizacionom pogledu povezan za pokrajinsko partijsko rukovodstvo za Crnu Goru. Time je položen prvi temelj autonomiji Kosova u budućoj zajednici ravnopravnih jugoslovenskih naroda i narodnosti.

U nekoliko naseljeničkih sela oko Đakovice u junu 1933. se izdavajaju ljudi koji se ne mire sa postojećim. To su bili komunisti i oni su zahtevali radikalne promene u korist običnog čoveka — bez obzira na njegovu versku, socijalnu i nacionalnu pripadnost.

Trepčanski rudari su maja 1936. održali svoj prvi štrajk. Srbi, Albanci, Crnogorci, Turci i drugi svrstavaju se u jednu borbenu liniju. Zagrebačke »Novosti« od 25. maja 1936. godine o tome su donele vest:

»Sinoć je doputovao iz Londona u Kosovsku Mitrovicu pravni zastupnik firme »Mines Limited« radi razgovora sa radnicima rudnika o okončanju pokreta (štrajka) ...

Radnici ostaju i dalje uporni pri svojim zahtevima i svaki posao u rudniku je obustavljen ...

U Kosovskoj Mitrovici je poveljena akcija za pomoć radnicima koji su u pokretu (štrajku). Do sada je prikupljena znatna suma za rad. Takođe i seljaci iz okolnih sela donose radnicima stoku i raznu hranu i dijele im je besplatno. Jedan Arnaut iz sela Šalje poslao je radnicima 80 hiljada dinara kao pomoć da istraju u pokretu«.

Avgusta 1937. godine osnovano je sresko partijsko rukovodstvo i za đakovički kraj. Njegov sekretar je bio Mišo Popović, a članovi Milija Kovačević i Vojo Lakčević.

To je vreme kada je KPJ, pod Titovim rukovodstvom, bila zauzela jasne stavove po nacionalnom pitanju, tako da je borba protiv denacionalizatorske politike a za bratstvo i jedinstvo bila jedna od osnova celokupne aktivnosti naprednog pokreta Kosova, o čemu je Pavle Jovičević, jedan od najstarijih partijskih aktivista sa Kosova, pisao u »Borbi« od 1. novembra 1961. godine:

¹ Današnja SAP Kosovo u prošlosti je imala više naziva: Kosovo i Metohija, Kosmet, Metohija i Kosovo. Ti nazivi su u ovom tekstu zadržani svuda gde je to bilo neophodno, pogotovu pri citiranju dokumenata i sećanja pojedinih revolucionara.

»Posebno poglavlje u istoriji partijske organizacije na Kosovu i Metohiji pre rata je njena borba za pravilno rešenje nacionalnog pitanja Šiptara, budući da je šiptarska nacionalnost bila najjugnjetenija u zemlji, a u toj oblasti procentualno najviše naseljava. Partijska organizacija na ovom terenu je — naročito po dolasku druga Tita na čelo Partije, kada su bili raščišćeni i zauzeti pravilni, dosledno marksistički stavovi po mnogim pitanjima, pa i nacionalnom — veliku pažnju posvetila baš ovom pitanju i odlučno se borila za njegovo rešavanje«.

Čvrsto na svojoj zemlji

Nasuprot zvaničnoj državnoj politici i gledanjima nacionalista, mladi su, pod uticajem preporođene KPJ i nezatrovani frakcijskom borbom i šovinizmom, prednjačili u borbi za bratstvo i ravnopravnost naroda ovog kraja i jugoslovenskih naroda i narodnosti u celini. O tome je ostalo više originalnih dokumenata, među kojima je Proglas »Arnautima i naseljenicima Metohije«.

Proglas je izdat krajem marta 1937. godine a povod su mu bili »krvavi opštinski izbori« u baranskoj opštini kod Peći održani 21. februara 1937. godine, Tom prilikom predstavnici vlasti su otimali glasačke kuglice birača koji su se opredelili za opozicione liste i to u toku samog glasanja. To je izazvalo revolt opozicionih birača, podjednako naseljenika i Albanaca, i oni su zajednički istupili protiv režimske liste. Žandarmi su intervenisali oružjem i ubili 7 a ranili više od 30 ljudi. Na to je Partija reagovala Proglasom koji je narodu uputila »napredna omladina Kosova«. U njemu je, pored ostalog, pisalo:

»Srbijanska gospoda, da bi osakatila borbu porobljenih Arnauta i Crnogoraca, preselila je crnogorsku sirotinju na zemlju koju je oduzela arnautskoj sirotinji, dok su manastirska, vakufska, begovska i čitluška imanja ostala netaknuta. . .

Ali borbe i žrtve u baranskoj opštini pokazale su da borba Arnauta nije slomljena i da Arnauti i Crnogorci preko zajedničkih žrtava uviđaju da je protiv zajedničkog zlotvora spas u zajedničkoj borbi. Započeta borba za slobodu i demokratiju, za tajno glasanje, za slobodu zbora i dogovora, za pravo porobljenih naroda, osiguraće

Arnautima pravo na svoju zemlju, arnautskoj i ostaloj sirotinji pravo na besplatno naseljavanje na čitlucima, pravo na narodni jezik, na škole i opštinske samouprave, na slobodu veroispovesti i običaja. Tom zajedničkom borbom Crnogorci i ostali naseljenici... pomoću kojih su srbijanski vlastodršci hteli da unište Arnaute, postaću slobodni seljaci, koji neće dozvoliti da se radi njih pljačkaju i oni i Arnauti, nego da se naseljavanje i pode-la čitluka i manastirskih imanja uredi onako kako je to u interesu i Arnauta i naseljenika«.

Demonstracije u Đakovici (28. novembra 1941)

Proglas se završava borbenim poklicima od kojih je jedan i »Živela sloga arnautskih i crnogorskih seljaka«.

Nekako u isto vreme, u proleće 1937., i »muslimanska studentska omladina Kosova i Makedonije« se obratila jednim letkom »poštenoj javnosti Jugoslavije«:

»U našim krajevima od pre kratkog vremena ponovo je započelo žestoko nasilje vlasti nad muslimanskim življem. Muke kojima su u poslednje vreme izložena na-

ša braća Muslimani, a naročito Arnauti, postaju neizdržive.

Pre kratkog vremena je vlada JRZ (skraćena od Jugoslovenska radikalna zajednica — Jereza) sklopila ugovor sa Turskom Republikom po kome bi iz ove države (misli se na Jugoslaviju) bilo iseljeno oko milion Muslimana i naseljeno na pustarama Anadolije.

Vlada je već pristupila merama kako bi odgovorila obavezama preuzetim ovim ugovorom. U tom cilju pušten je pre toga lažan glas u našim krajevima da Arnauti spremaju pobunu. . . U tim tobož »buntovničkim« namerama mirnog arnautskog zemljoradnika vlasti su naše povoda da počnu sa divljom hajkom po arnautskim selima tražeći »oružje«. Oni imaju nameru da nateraju da naš muslimanski živalj omrzne svoju rodnu grudu i da beži sa nje, pa makar i u anadolske pustare. . .

Podvlačimo da su sve vesti o nekakvim buntovničkim pripremama arnautskog živilja samo bezobzirni izgovori da bi se mogla produžiti protivnarodna rabota u našim krajevima. Svojim dosadašnjim držanjem naš je seljak dovoljno pokazao da mu je stalo do bratske zajednice sa srpskim seljakom.

Volimo mi ovu našu državu i svoju znojem i krvlju natopljenu zemlju. To je zemlja naših očeva. To je naša zemlja. *I niko nema prava da nas mimo naše volje tera iz ove naše države i naše plodne zemlje u Tursku, u anadolske pustinje. . .*

Na kraju letka studenti se obraćaju muslimanskom živilju na Kosovu:

»Mi, vaša braća i sinovi vaši, uzbuđeni poslednjim događajima i teškom sadašnjicom, gnušamo se na sve što se nad vama čini, jer vaše patnje su i naše patnje. Stoga vas pozivamo da u slozi sa svojim sugrađanima, starosedeoćima i naseljenicima, nastavite život na svojoj zemlji, jer zulumu mora biti kraja!«

Samo ravnopravni mogu biti srećni

Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju u junu 1938. godine je uputio direktivu komunistima da u svojim sredinama preduzimaju akcije za zaštitu prava al-

banskog seljaka na zemlju koja mu je bezočno otimana. Naglašeno je da se kao merilo za prijem u partiju ljudi iz redova Srba i Crnogoraca uzima pre svega njihova spremnost da se bore za nacionalnu ravnopravnost svih nacionalnosti koje su živele na Kosovu.

Istog meseca su i omladinci sa Kosova koji su studirali u Beogradu uputili proglas narodima ovog kraja u kome su osudili politiku vlade Stojadinović-Korošec-Spaho i ukazali na njene brojne mahinacije, posebno protiv albanskog stanovništva:

»Mada ima u državi veliki broj imanja koja iznose 100 do 500 hektara i veliki broj manastirskih i državnih imanja, vlada oduzima siromašnim Arnautima svu zemlju do praga, pošto im je za porez i namete oglodala i meso sa kostiju. Oduzetu zemlju od Arnauta ona daje svojim izmećarima i špijunima, a naseljenicima deli bezvredne šume i utrine gde od njih stvara veće siromahe. I jedne i druge upotrebljava u borbi i protiv jednih i drugih...«

Napredni studenti se obraćaju i Albancima, naglašavajući:

»Samo bratska sloga sa meštanima — Srbima i Crnogorcima, u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, Stojadinovića i njegove vlade, a za mir, slobodu i ravnopravnost Arnauta — jedini je put da se dođe do pobede«.

Proglas je potpisalo 66 studenata, od kojih je svaki drugi bio iz porodica naseljenika, zbog čega je sadržaju onog dela proglasa u kome se ti borbeni mladi ljudi obraćaju baš naseljenicima pridavan poseban značaj:

»Nisu vama Arnauti krivi za bedu i nemaštinu koja vas guši. Ne mrzite ih jer oni žive još gore od vas. Ne može seljaku biti neprijatelj seljak! Vaši zajednički neprijatelji su oni koji su vas jedne i druge doveli do prosjačkog štapa i seju mržnju među vama. Tražite zajedno sa Arnautima obustavu podele arnautske zemlje, a podelu manastirske i veleposedničke zemlje seljacima koji nemaju zemlju, bili oni Crnogorci, Arnauti ili Srbi meštani, svejedno. Ne borite se protiv Arnauta i Srba meštana jer pomazete zajedničkog neprijatelja. Sklopite sa njima bratski savez, a gonite one koji vas zavađuju sa njima jer su to izrodi i špijuni«.

O doslednoj borbi za ravnopravnost, za bratstvo i jedinstvo ljudi koji su ovde živeli, svedoče i neki dokumenti koji su široj javnosti još nedovoljno poznati.

U letku »napredne albanske omladine«, rasturanom juna 1939. godine povodom proslave 550. godišnjice kosovske bitke, ukazuje se na zapostavljanja Albanaca i podsticanje verske i nacionalne netrpeljivosti:

»ARNAUTI, mi sinovi vaši, mi sve to znamo. Ali mi znamo i to da ste vi svojim dosadašnjim držanjem pokazali da je vama stalo do bratske sloge sa srpskim seljakom... U velikim borbama u prošlosti, pred najездом turskih osvajača, vi ste se borili rame uz rame sa Srbima. Za vreme petovekovnog ropstva pod Turcima, Arnauti su, zajedno sa srpskim komitama, četovali braneci čast i dostojanstvo svog naroda. Pod naletom germanskih zavojevača, kao vojnici u srpskoj vojsci od 1914. do 1918. godine, vi, potomci Skenderbega i Leke Dukadinija, svojom hrabrošću ste zadivili svoje starešine u borbama kod Beograda, Smedereva, na Mačkovom kamenu i drugim mestima...

Sve nam to daje za pravo da kažemo da će naš narod, dosledan baštenik svoje prošlosti i poštovanja dostojanstva čoveka, istrajati u borbi za slobodu, jednakost i bratsku trpeljivost među ljudima. *Besa — to je ono što stoji nasuprot laži i izdajstvu*«.

Omladinci u tom proglasu naglašavaju i svoje istorijske obaveze pred narodom i vremenom, svoju odgovornost za budućnost naroda Kosova:

»Mi smo generacija koja je na svojoj zastavi ispisala lozinku: borba za slobodu i lepšu budućnost naroda!

U ovim sudbonosnim danima velika je zadaća koja se postavila pred nas, omladinu našeg kraja: Arnaute, Srbe, meštane i naseljenike, da svojom stvaralačkom snagom doprinesemo širenju i jačanju međusobne ljubavi, bratstva i jedinstva.

Mi smo omladina koja svim žarom svoje mladosti voli svoj narod i zemlju natopljenu krvlju i znojem našeg naroda; mi je volimo zato što je naša. Zato što u njoj hoćemo da živimo, mi ćemo za nju i umreti, braneci svaku njivu, svaki potok, svaku kuću, da bi je napravili srećnom i slobodnom u bratskoj slozi sa ostalim narodima Jugoslavije«.

Organizovani otpor novom talasu iseljavanja i denacionalizacije Albanaca se širio, postajao deo borbe za jačanje jugoslovenskog revolucionarnog pokreta; njega su nosili organizacija KPJ i omladina, on je jačan sve širom klasnom solidarnošću radnih ljudi Kosova i cele naše zemlje. Ostajući dosledan svom stavu da se revolucionarna doslednost svakog komunista meri njegovim odnosom, stavom i udelom u borbi za ravnopravnost, za bratsku slogu naroda koji žive širom Kosova, Oblasni komitet je u letku objavljenom povodom kapitulacije Francuske, juna 1940, pisao:

»Sve vlade su do sada, kao i ova, huškale Crnogorce na Arnaute, a Srbe — meštane i na jedne i na druge, jer im nije u interesu da se vi složite. Komunistička partija je stalno ukazivala da nema sreće ni za Srbe — meštane dok arnautski narod nema nikakvih prava ni sloboda. . .

Samo ravnopravni narodi mogu biti srećni, zato ne dozvolite da vas gospoština zavađa i gura jedne protiv drugih«.

Peta zemaljska konferencija KPJ, održana oktobra 1940. u Zagrebu, raspravljajući i zauzimajući jasne, revolucionarne stavove o svim životnim problemima u zemlji, preuzimajući time svoju odgovornost za njihovo rešavanje i određujući svakoj organizaciji i svakom komunisti zadatke, ukazala je i na zadatke komunista i naprednih ljudi u borbi »za slobodu i ravnopravnost arnautskih manjina na Kosovu, Metohiji i Sandžaku«. U isto vreme ona je ukazala i na borbu »protiv italijanskih agenata, koji u tim krajevima nastoje raznim obećanjima obmanuti ugnjetene Arnaute i izazvati ratni sukob u tom dijelu Jugoslavije«.

Na konferenciji je najviše rukovodstvo KPJ utvrdilo i glavne konture kosovske autonomije u okviru Jugoslavije. Naime, u odlukama Pete zemaljske konferencije se kaže da se »prihvća predlog drugova delegata iz Metohije i Kosova da se partijska organizacija te oblasti odvoji od Crne Gore i da se Oblasni komitet Metohije i Kosova poveže izravno sa CK KPJ«.

Svaki okupator traži veliki komad Kosova

Šestog aprila 1941. učmalom Đakovicom su odjeknule sirene. Rat je počeo, Narod, neorganizovan, nepripremljen za takvu situaciju, zahvatila je panika, a jedinice 56. pešadijskog puka su naprečac i u neredu kakav narod ne oprašta svojoj vojsci pohitale prema granici Albanije, udaljenoj svega desetak kilometara od grada, na kojoj su se, već dve godine nalazili Musolinijevi vojnici. No, i ono što je taj puk mogao učiniti onemogućili su oni koji su mu iz časa u čas menjali naredbe i umesto da se revolt, znanje i oružje njegovih vojnika usmere u borbi prema napadačima — podsticani su demolarizacija i rasulo. Jedino su se komunisti iz jedinica 56. pešadijskog puka odlučili na odlučnu borbu, na šta ih je obavezivao i stav najvišeg rukovodstva Partije, a sa njima je pošao i veliki broj vojnika. Oni su uspešno potisnuli italijanske snage i vodili borbe sve do 25. aprila, što znači i celu sedmicu posle zvanične kapitulacije Kraljevine Jugoslavije.

Na vest o početku rata u Đakovici je nastao pravi haos, Nije bilo ni vlasti niti ikakvog reda, sem što su pojedinci iz »Komande metohijskih trupa« javno vršili pripreme da se što lepše i svečanije dočeka okupator, ističući značaj ovog područja za hitlerovu ratnu mašinu, poručujući nemačkim trupama da »u Đakovici i okolini ima više vojnih magazina sa velikom količinom hrane i materijala«.

Nemci su u Đakovicu ušli 19. aprila, odmah preuzeli magazine sa hranom i ratnim materijalom, a vojnicima koji su se predali naredila da pešice krenu u Peć. Odatle su jedinice bivše vojske, sve strogo po redu i pod komandom svojih starešina, krenule u Prištinu, da bi krajem maja dospele u koncentracioni logor Ofenburg na Rajni.

Albanski živalj, u ovom kraju najbrojniji, i uoči tih dramatičnih događaja kao i inače, bio je »do bola diskriminisan«. Vojne i civilne vlasti u njim ni ovog puta, kada je trebalo zemlju braniti, nisu imale poverenja pa su i u tim teškim trenucima želele da ih sasvim eliminišu sa političke pozornice. Za njih, po pravilu, nije bilo

mesta u vojsci jer su, navodno, bili »nepouzđani«. Uzalud su njihovi najbolji sinovi govorili da će Albanci, kao i svi drugi čestiti rodoljubi, čuvati nezavisnost svoga tla. Sem toga na njih se, i kada nisu bili naoružani, gledalo sa nepoverenjem, pa bi pokoji svakodnevno, »radi opomene«, »slučajno« nastradao. Uzimani su za taoce ili su im paljene kuće, kao što se dogodilo u Becu, Grgocu, Radonjiću i Janošu. Više Albanaca je bilo ubijeno bez ikakvog razloga i bez ikakve presude.

»Iako su vlasti prilikom mobilizacije mimoilazile Albance kao nepouzđane, oni su se ipak sami odazivali pozivu na mobilizaciju, ali ne i na davanje stoke« — piše u jednom izveštaju ondašnjih vojnih vlasti koji se čuva u Vojno-istorijskom institutu u Beogradu.

U sličnoj situaciji ubrzo su se našli i Srbi i Crnogorci, posebno naseljenici. Izdajnici iz redova albanske narodnosti podigli su hajku protiv njih. Počelo je njihovo iseljavanje »po kratkom postupku«. Ljudi su bežali uzimajući samo što god što im se našlo pri ruci, ili, najčešće, praznih ruku — samo da bi sačuvali glavu. Njihove kuće su rušene ili paljene.

Jauk i lelek su se razlegali širom Kosova. Sa velike daljine noću su se videle vatre koje su odnosile naseljenička (kolonistička) sela.

Ipak, i u takvom krkljancu nije palo mnogo krvi. Za to treba zahvaliti vekovnom prijateljstvu naroda koji je živeo u ovom kraju. Time su osujećeni planovi okupatora i domaćih izdajnika kojima je odgovaralo krvoproliće. Pre koju godinu ili deceniju albanska sela su od naleta kraljevske vojske čuvali Srbi i Crnogorci, a sada, kada su fašisti počeli sa paljevinom naseljeničkih sela — njihove porodice su uzele u zaštitu hiljade poštenih Albanaca, vraćajući ljubav za ljubav. Svaki komunista je u tome imao posebnu odgovornost i zasluge.

Kosovo je delilo sudbinu Jugoslavije: fašisti su ga rasparčali: Kosovsku Mitrovicu sa Trepčom, zbog njihovog ekonomskog značaja, zadržao je Hitler za sebe. Ju-goistočni deo Kosova je dodeljen fašističkoj tvorevini »Velikoj Bugarskoj« kao nagrada za njeno učešće u borbi protiv Jugoslavije, dok je veći deo Kosova uzela fašistička Italija i uključila ga u svoj protektorat »Velika Albanija«. Gradovi Đakovica, Prizren, Priština i Peć,

sa širom okolinom, našli su se u toj novoj veštačkoj tvorivini koja je živela samo na papiru i održavana silom oružja.

U toj zbrci događaja i ideja svako je — od Hitlera do običnog kokošara i pljačkaša kakvi su nicali poput gljiva posle pljuska, — nudio svoju viziju razvoja događaja i raspleta životnih problema. Jedni su se predstavljali kao dobročinitelji i prijatelji Albanaca, a drugi spasioci Srba i Crnogoraca, ali sa jasnom željom da i jednima i drugima žive na leđima.

*Emin Duraku (u sredini) sa Imerom Puljom i
Dževdetom Hamzom*

Izdajnici naroda Albanije, na čijem se čelu nalazio Mustafa Kruja, govorili su o »Velikoj Albaniji« — u okviru rimskog carstva. Mustafa je 30. maja 1941. godine i sam, u kraljevskoj italijanskoj akademiji, izložio tezu o stvaranju »čiste nacionalne države« u kojoj Srbima, Crnogorcima i drugim etničkim grupama ne bi bilo mesta.

Isti stav su zastupali izdajnici albanskog naroda na Kosovu, na čijem su se čelu nalazili begovi ili strani špijuni; Džafer Deva, Redžep Mitrovica, Ilijaz Zaguši, Ferhat-beg Draga, Sefedin Mahmutbegoli, Ibrahim Ljutvić i

drugi. Međutim, oni su akcenat stavljali na ulogu fašističke Italije, odnosno kasnije Nemačke kao tobožnjeg oslobodioca Albanaca.

S druge strane, Draža Mihailović i Milan Nedić zahtevaju »veliku Srbiju« uz potpuno čišćenje svih drugih etničkih zajednica i grupa. U vezi s tim se u jednom strogo poverljivom dokumentu decembra 1941. izlaže program:

»Arbanase katolike odmah iseliti u Arbaniju. Naći će se način da se i veći broj Arbanasa iseli u Arbaniju... Osvetu ne sprečavati jer će se samo na taj način zadovoljiti pravda.

Kolonizacija Srba mora se produžiti, ali sa više sistema i više energije«.

Komunisti sprečavaju bratoubilačku borbu

Svako ko se nametao spolja tražio je za sebe, dakle, nešto »veliko«: ko Albaniju, ko Srbiju, a ko Bugarsku; Nemci i Italijani su takođe imali svoje mračne planove, a narod pri tom nije pitao niko ništa, za sudbinu naroda niko od njih nije ni hajao. Sa narodom je jedino bila i ostala Komunistička partija Jugoslavije. Ona je, kada je reč o Kosovu, u prvi plan borbe postavila oslobodjenje od svih okupatora i izvođenje revolucionarnih promena društva koje bi omogućile i obezbedile: život dostojan čoveka, istinsku slobodu, ravnopravnost i bratstvo svih ljudi koji žive na ovom području kao neotuđivom delu Jugoslavije. Tu politiku drug Tito je definisao u članku »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti NOB-a« objavljenom u »PROLETERU«.

»Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona pored općejugoslovenskog smisla ne bi imala i nacionalni smisao — za svaki narod posebno, tj. kada ona ne bi osim oslobodjenja Jugoslavije značila u isto vrijeme i oslobodjenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana

itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije«.

Komunisti i svi drugi napredni ljudi — Srbi, Albanci, Crnogorci, Turci, Mislmani i drugi — na poziv CK KP Jugoslavije angažovali su se svom snagom u sprečavanju bratoubilačkog rata, razobličavanju propagande izdajnika i okupatora. Partija je pozivala sve poštene ljude u jedinstvenu oružanu borbu — protiv zajedničkog neprijatelja, za zajedničku budućnost.

U junu je održan proširen sastanak oblasnog partijskog rukovodstva na kome se raspravljalo o merama za sprečavanje bratoubilačke borbe, a 7. jula, na dan kada je u Beloj Crkvi pukla prva ustanička puška u Srbiji, na sastanku u Peći formiran je vojni komitet koji je rukovodio neposrednim pripremama za oružanu borbu.

U Đakovici je početkom maja održan prvi sastanak komunista posle kapitulacije zemlje. Oni su analizirali političku situaciju i odlučili da se počne organizovani otpor italijanskoj i kvislinškoj propagandi. Krajem tog meseca u gradu je formirana i partijska organizacija od 7 članova KPJ za čijeg je sekretara izabran Fadilj Hodža. Narednih meseci organizacija je omasovljena, pa će u septembru 1941. formirati Mesni komitet KPJ za Đakovicu. To je već bilo vreme kada je ovde, po izlasku iz italijanskog logora, stigao i Emin Duraku. On se u Skadru zadržao samo nekoliko dana, a onda krenuo u rodni grad, Odmah se uključio u akcije od ranije znanih drugova i odmah izabran za sekretara jedne od novoformiranih ćelija KPJ.

Počelo je diverzijom u Trepči

U okviru priprema za oružanu borbu sredinom jula Oblasni komitet je doneo odluku da se na terenu Kosovske Mitrovice izvede jedna veća akcija — onesposobi za proizvodnju najveći rudnik olova i cinka u Evropi, Trepča, koji je imao prvorazredan značaj za nemačku vojnu industriju. Takođe je odlučeno da se formira partizanski odred.

Akcija je pripremana brižljivo, I 30. jula su, kasno uveče, odjeknule eksplozije dinamita postavljenog na tri stuba žičare kojom se iz rudnika Stari Trg prenosila ruda u postrojenja za preradu u Zvečanu. Organ KPJ »Borba«, koja je izlazila u centru »Užičke partizanske republike«, pisao je u broju od 18. novembra 1941. na prvoj strani (u članku pisanom na osnovi sećanja učesnika u toj akciji — kopača i vozača rude, rudara, topioničara i jamskih vozača):

»Svetlost kao sunce zasenila je naše oči. Stubovi su se pretvorili u prah.

Izvršili smo zadatak i bili smo srećni, pa nismo ni marili što smo se našli pod kišom neprijateljskih kuršuma«.

Akcija u Trepči samo delimično je uspela, ali je snažno odjeknula Kosovom, tim pre jer je izvedena na najbolje čuvanom objektu. Bio je to početak oružane borbe na Kosovu, neugasiva varnica ustanka. Njen odjek je bio tako snažan ne samo zbog velikog, strategijskog značaja Trepče za nemačku vojnu mašinu, već i zato što je ona u svetu privrednika Velike Britanije, Kanade i Južne Amerike, predstavljala pojam poznatog i velikog privrednog objekta, pa se odjek te diverzije u toliko dalje čuo.

Direktor Trepče Kraus izveštavao je Berlin: »Da su u međuvremenu kod nas i komunisti počeli svoje akcije, to ste, sigurno, već čuli. Oni su u noći između 30. i 31. jula na polovini rastojanja između Zvečana i Starog Trga postavili eksplozivno punjenje na tri stuba žičare i jedan su toranj porušili, dok su druga dva samo oštetili«.

Hrabri rudari su se sa mesta diverzije uputili na Kopaonik i 7. avgusta kod sela Stranulovića postali jezgro Kopaoničkog partizanskog odreda koji je uskoro narastao na blizu 800 boraca. Odred je izveo više uspešnih akcija, naročito na putu od Raške preko Novog Pazara ka Kosovskoj Mitrovici. U decembru 1941. godine njegov deo je, pod nazivom Rudarska četa, ušao u sastav Prve proleterske brigade. Govoreći o toj četi tri decenije posle prve akcije rudara, drug Tito će, na Starom Trgu u Trepči, reći:

»Imao sam prilike da dođem u kontakt sa rudarima ovog kraja, ovih rudnika, za vrijeme rata. Ja sam imao prilike da razgovaram sa njima onda kada sam 1941. go-

dine u jesen formirao Prvu proletersku brigadu, u koju je ušla četa rudara. Mnogi su bili iz ovog rudnika. To je bila jedna hrabra četa koja je prošla zajedno sa Prvom proleterskom i drugim proleterskim brigadama uzduž Jugoslavije do italijanske granice, do granice Austrije, jednom rečju prokrstarila je zajedno sa našim hrabrim vojnicima partizanima čitavu našu Jugoslaviju. Kao što su bili marljivi na svome poslu, tako su bili hrabri na bojnem polju. . .«

Povratak Đakovici i borbi za slobodu

Emin Duraku se u Đakovicu vratio septembra 1941, nakon 9 godina bavljenja u inostranstvu, Odavde je otišao kao dečak koji je o budućnosti samo maštao, a vraćao se kao iskusni politički aktivista, zreli borac sa jasno izgrađenim pogledima na budućnost. Sa sobom je doneo drvenu koferčinu koju je vukao uza se dok se nalazio u logoru Ventotena, i portabl pisaću mašinu »olivet« od koje se ovde neće odvajati sve do smrti, kucajući na njoj mnoge partijske proglase, letke, izveštaje.

O tom Eminovom dolasku Fadilj Hodža piše:

»Odlučeno je da se Emin uputi na partijski rad u Đakovicu. Bila je to velika pomoć đakovičkoj organizaciji, koja se već bila počela oporavljati od teških udara ca zadobijenih još u aprilu 1941. godine, kada je naša zemlja bila okupirana.

Po dolasku u Đakovicu Emin je primljen za člana KPJ i odmah se latio posla na jačanju redova Partije i okupljanju Šiptara za borbu protiv okupatora. Istakavši se kao vrstan organizator, ubrzo je bio kooptiran u Mesni komitet, gde je prihvatio dužnost organizacionog sekretara. . .

Emin Duraku, čovek visokih moralnih kvaliteta, istinski revolucionar, komunista, obrazovan marksista, široke kulture, primernog držanja i ponašanja, samopregorno je radio i mnogo doprineo jačanju borbenosti i organizacione spremnosti partijskih organizacija, omladinskih aktiva i pozadinske boračke gerile. Bistar, druželjubitiv i neposredan, uspevao je da mnoge ljude pridobije za NOB. . .«

Povratak Eminov u Đakovicu se poklapa sa periodom učvršćivanja kvislinške vlasti. Zbog oskudice u školovanim kadrovima novi režim je mnoga radna mesta nudio čak i naprednim ljudima. To i zbog toga što su računali da će se oni vremenom promeniti, »popraviti«. Eminu nije ponuđen veliki izbor dužnosti, ali nije imao ni teškoća da dođe do »dobre državne službe«. Odlučio je, sa dozvolom partijske organizacije, da preuzme dužnost sekretara Trgovačke komore koja je imala značajnu ulogu u snabdevanju stanovništva, posebno kada je reč o snabdevanju solju i gasom.

Ispred zgrade Trgovačke komore često su se stvarali redovi onih koji su čekali na bonove za neku robu. Jednog jutra pred Eminom je stajao jedan od uglednih bogataša koji je grmeo:

— Šta je ovo? Meni meriš robu na gram, a ovima koji nemaju ništa deliš široke ruke!

— Eh, eh, polako rođo — smirivao ga je Duraku. — Ti bar imaš novca pa do robe možeš doći i preko crne berze. A šta će siromah da radi ako mu ne pomognemo? Njegova deca biće i gladna i gola.

Imučni građanin je ućutao, Pogledao je Emina, a onda se udaljio bez pozdrava ali i bez gundanja.

Ubrzo je umro Halim Koši, čovek koji je u Đakovici uživao nepodeljene simpatije, ističući se poštenjem, čestitim ponašanjem i obrazovanjem. Poznavali su ga i poštovali i mladi i stari, uvažavali ga napredni ljudi i od njega dosta učili.

Na sahranu Halimu narod je masovno pošao, što je i inače običaj u ovom kraju. Pogrebna povorka je bila veoma duga.

Na početku groblja telo pokojnog Halima stavili su na ploču za dženazu. Hodža je nešto mrmljao za pokoj Košijeve duše. Ljudi, su, tužni, ćutali, mnogi, verovatno, pritisnuti i sopstvenim nevoljama koje ih čekaju na ognjištu.

— Šta mi da radimo? — upitao je Emina jedan od komunista.

— Ništa, rođo, staćemo sa strane dok se završi taj ceremonijal.

— Pa zar se nećemo i mi uključiti u obred. Ako ne postupamo kao drugi svi će znati da smo komunisti.

— Ne smeta — smirio je Emin svog druga. — Mi ne možemo obmanjivati sebe i druge. A što se tiče Halima, mi mu zaista iskreno odajemo poštu, jer ju je zaslužio.

Đakovički komunisti su vraćali ljudski dug svom simpatizeru i saradniku, ali su sprovod i poslednji ispraćaj njegovih posmrtnih ostataka, a naročito vreme dugog ceremonijala pred sahranu, iskoristili za dogovor i o akcijama koje su im predstojale. Mnogi Đakovičani su znali o čemu se radi, a dosta ih je bilo koji su mirno mogli čak da prebroje sve đakovičke komuniste, jer su se ovi isticali aktivnošću, jasnim i časnim stavom prema neljudima, nepravdama i nedelima, ne obmanjujući, što Emin tu, na groblju, reče, ni sebe ni druge. Ali niko nije pravio pitanje ni od toga što ta grupa ljudi, suprotno verskim običajima, nije pristupila obredu. Nije bilo u sprovodu ni doušnika koji bi o tom događaju obavestio policiju.

Napredni ljudi Đakovice, odnosno sve rodoljubive i antifašističke snage, svoju borbenost i jedinstvo, bez obzira na nacionalnu pripadnost, ispoljili su 28. novembra 1941. To je bilo dan u koji je, tačno pre 29 godina, proglašena nezavisna i samostalna država Albanija.

Fašisti su želeli da taj datum iskoriste i svoj dolazak na Kosovo poistovete sa praznikom stvaranja i jačanja Albanije. U tome su im oberučke pomagali domaći izdajnici koji su organizovali široku propagandnu akciju kako bi se u gradu, na proslavi, okupilo što više ljudi. I okupilo se oko 4.000 duša, ali se skup, neočekivano za okupatora i domaće izdajnike, pretvorio u demonstracije protiv fašista i svih koji su ih pomagali. Okupljenom narodu govorili su sekretar Mesnog komiteta KPJ Fadilj Hodža i član KPJ Dželjadin Hana.

Demonstranti su cepali fašističke zastave i izvikivali antifašističke parole: »Živela sloboda!«, »Dole fašizam!«, »Živeli partizani!«, »Ni jedan Albanac na istočni front!« . . .

Borbeni povici su odjekivali starom đakovičkom čaršijom.

Demonstranti su se razišli tek kada su se ulicama rastrčali italijanski vojnici.

To niti je bila slučajna niti usamljena akcija, a po najmanje je boljeg poznavaoa prilika u Đakovici mogla da iznenadi. Znatno pre toga događaja u kući Sadika

Tafaršika održan je sastanak grupe komunista i drugih naprednih ljudi na kome je dogovoreno da revolucionarna Đakovica sabotira sve manifestacije koje organizuju domaći izdajnici. Rešeno je da se na svaki način razbije dugo pripreman svečani doček »Kosovskog komiteta« koji se nalazio u službi fašista. I toga dana je, u skladu sa zaključkom dogovora, pred okupljenim narodom i neočekivano za izdajnike, nastupio pripadnik NOP-a Sadik Tafaršiku i obratio se grupici izdajnika:

— Vi nikome niste niti možete doneti slobodu. Ovo što je doneo fašizam nije sloboda za Albance. To je ropstvo! . . .

Izdajnici su ćutali, a dobar deo poštenog sveta se, čuvši i jedan drugi, hrabri glas, razišao, čime je i svečanost pokvarena.

Krajem jula 1941. i Đakovicom je rasturen istorijski proglas CK KPJ kojim je narod pozvan na oružani ustanak. Letak je ljudima deljen jednog pazarnog dana. Komunisti i drugi politički aktivisti izašli su na puteve izvan grada i ljudima koji su se vraćali sa pijace, uz kraće objašnjenje, davali letke.

»Ni jedno selo đakovičkog sreza nije ostalo a da nije dobilo bar po jedan proglas CK KPJ. Tako rasturanje proglasa izvršeno je sa ciljem da se narod uveri da su to učinili Albanci«, piše hroničar Đakovice dr Ali Hadri.

Sredinom jula, samo koji dan po izbujanju ustanka u Crnoj Gori (13. jula 1941) domaći izdajnici su odlučili da izvrše mobilizaciju i pomognu okupatorima u borbi protiv crnogorskih ustanika.

— Ako ne pritekne u pomoć italijanskim snagama ovde će doći četnici, pa ćemo svi nastradati — tvrdili su pred narodom izdajnici, pokušavajući da ga zastraše i narodnooslobodilačku borbu poistovete sa četničkim haranjem i terorom, posebno prema muslimanskom živilju u Sandžaku i prema Albancima.

Komunisti su, pak, zahtevali da se ni jedan Albanac ne okrene protiv crnogorskih ustanika. U vezi s tim napredni ljudi su obilazili zanatske radnje u Đakovici i sela u celom srezu i objašnjavali da se radi o otvorenoj izdaji pravih narodnih interesa, o pokušaju da se Albanci uvuku u bratoubilačku borbu, što okupatoru najviše odgovara.

Italijani su uspeli da okupe samo grupice ljudi iz đakovičkog kraja i upute je k Crnoj Gori, ali su se i oni usput razbežali.

Zbog navedenih i drugih akcija Đakovica je već ujesen 1941. godine važila za »leglo komunista«. Italijanski fašisti i domaći izdajnici stavljali su uz njeno lepo ime razne epitete, nadajući se da će i time odvojiti narod od oslobodilačkog pokreta. »Pikola (na ital. mala) Moskva« beležili su Italijani po svojim dokumentima, označavajući je time i kao svog nepomirljivog neprijatelja.

Za napredne ljude taj naziv, međutim, nije bio uvreda, već razlog za izuzetan ponos, pre svega zbog toga što je i on, dat od neprijatelja, svedočio da su u zajedničkom frontu sa svim progresivnim ljudima sveta, kako se onda ovde u šali govorilo — »od Moskve pa do Đakovice«.

Tako je govorio Emin Duraku

Krajem februara 1942. godine u selu Vitimirici kod Peći održano je savetovanje oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju. U njegovom radu učestvovali su delegati iz svih krajeva ove pokrajine. To je, u stvari, bio skup vodećih komunista Kosova koji se, zbog značaja odluka koje su na njemu usvojene, ubraja u najznačajnije datume u istoriji Pokrajine. Na savetovanju, iz konspirativnih razloga, nije vođen zapisnik, sem što je Bora Vukmirović, sekretar Oblasnog komiteta, vodio lakonske zabeleške. Od diskusija sačuvan je samo deo izlaganja Emina Durakua. Taj redak i vredan dokument, pisan na onoj njegovoj »oliveti« na albanskom jeziku, čuva se u Pokrajinskom zavodu za istoriju u Prištini. Istina, na njemu nema ni datuma kada ga Emin podneo ni završnih redova, ali učesnici tog skupa sa svom odgovornošću tvrde da je to deo Eminove diskusije na skupu u Vitimirici.

Istoričari danas tvrde da je u tom retkom i dragocenom dokumentu data celovita, precizna i duboka analiza političkih prilika na Kosovu na početku rata, ali ga uzimaju i kao svedočanstvo o političkoj zrelosti i revolucionarnoj širini Emina Durakua. On je dao nedvosmi-

sleni odgovor na pitanje: gde je mesto Albanaca, Srba i Crnogoraca sa Kosova u narodnooslobodilačkoj borbi naroda i narodnosti Jugoslavije. U tom pitanju za njega, kao ni za druge progresivne ljude ovog kraja, nije bilo nedoumice i kolebanja, čega je postojalo samo kod nedovoljno upućenih u suštinu društvenih tokova. No, kada je Emin ukazivao i na postojanje takvih ljudi on je izrazio sigurnost da će već sledeći meseci doneti novu klinu u kojoj će svakim danom rasti broj pripadnika NOP-a i revolucije.

Grupa žena antifašistkinja Đakovice

Neki istoričari smatraju da je Emin upravo u ovoj diskusiji prvi na Kosovu upotrebio pojam »jedinствени фронт« podrazumevajući pod njim sve napredne ljude svih nacionalnosti. Sem toga, on se zalagao za smelije proširenje partijskih redova i za svestrano ideološko i političko obrazovanje članova KPJ na kojima je stajala velika odgovornost pred narodom i istorijom.

Pošto je dao širu marksističku analizu teškog pred-ratnog položaja Albanaca u Jugoslaviji i njihovog držanja na početku okupacije, pri čemu je ukazao i na neke njihove nedoumice, zablude i greške, za šta je deo odgovornosti imala i partijska organizacija, Emin Duraku je izveo čvrst zaključak da su budućnost i napredak al-

banskog naroda na Kosovu nerazdvojno vezani za budućnost i napredak srpskog, crnogorskog, muslimanskog i turskog življa sa ove teritorije, da se oni mogu i moraju boriti i izboriti zajedno, za zajedničke ciljeve. Pošto je ukazao na neke manjkavosti i greške partijskih organizacija, a pogotovu na propuštene prilike da se uradi i više i bolje, izrazio je svoju duboku veru u komuniste Kosova, svoj optimizam za šta su mu osnova bili rezultati rada, jer »kada se ima u vidu snaga kadrova, njihov broj, ipak je izvršen prilično veliki rad. Povećan je broj drugova (članova Partije), kandidata, kao i broj simpatizera, stečen je veliki broj prijatelja, porastao je i svakim danom sve više raste ugled komunista, ustanovljene su veze sa nekim selima, stvorene su osnove za jedan širi i korisniji rad, otpočeli su odnosi razmene gledišta sa nacionalističkim krugovima, propagandna i agitaciona delatnost postaje još efikasnija. Narod počinje da poznaje svoje sinove kao hrabrije, borbenije, doslednije za antifašističku narodnooslobodilačku revoluciju«.

Emin je, govoreći kao organizacioni sekretar u ime komunista Đakovice, ukazao na osnovne zadatke članova KPJ rodnog grada i celog Kosova:

»Da bi narodi Kosova u celini, a posebno narod Đakovice, (dali) svoj doprinos nadčovečanskoj borbi koju vodi blok slobodoljubivih zemalja, na čelu sa SSSR, protiv mračnjačkih nacističkih, fašističkih i militarističkih (japanskih) snaga, potrebno je da komunisti — sa onom odgovornošću koju im nameće istorija — prednjače u toj borbi i da izvrše sledeće zadatke:

1) *Da se srode sa masama*, da se interesuju za sva ona pitanja koja se tiču njihovog života. Da posvete pažnju zbližavanju nižih narodnih slojeva, kao što su: radnici, kalfe, šegrti, siromašne zanatlije, ne zapostavljajući nikako ni ostale društvene slojeve. Da prodiru u njih, a naročito među omladinom, boreći se za njihova prava i iznalazeći načina za njihovo okupljanje (kao što su sedeljke noćne, škole, dopolavoro i predvojnička obuka). Da se što tešnje povezuju sa selima i da proširuju naš uticaj u njima.

2) *Da stvaraju partizane Albance* kao propagandu i agitaciono sredstvo za naredno proleće, sa ciljem da se stvori osnova narodne vojske, sposobne da izvrši oružani narodnooslobodilački ustanak.

3) Da povećaju našu delatnost protiv pete kolone i neprijateljskih špijuna, raskrinkavajući svaku njihovu obmanu, a i uništavajući ih i fizički.

4) *Politički i vojnički pripremiti i organizovati* narod za aktivnu borbu protiv okupatora. Sabotiranje svega što je od koristi neprijatelju, neodazivanje za odlazak u vojsku u korist fašizma a za ugnjetavanje susednih naroda koji se bore za svoje nacionalno oslobođenje, naše ujedinjenje sa partizanskim odredima Crnogoraca i Srba. Koristiti mobilizaciju u cilju stvaranja partizana Albanaca. Što bolje pratiti događaje u Albaniji i organizovati dobru obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu.

5. *Sarađivati sa svim političkim antifašističkim strujama.*

6) *Povećati broj drugova* (članova KPJ), pripremiti ih teorijski i praktično i opremiti ih zaista revolucionarnim iskustvom. . .«

Odgovor Đakovice fašistima

U proleće 1942. godine okupatori i domaći izdajnici su više puta na svojoj koži osetili snagu oslobodilačkog pokreta. Zato su sve češće pribegavali pretresima i hapšenjima. Jednog dana, nekako oko podne, 12 italijanskih karabinjera blokiralo je zgradu nonprefekturc (sreza) i uhapsilo Čamila Brovinu.

O tome se za tili čas ulicama proneo glas.

Trgovačka komora, u kojoj je Emin i dalje radio kao sekretar, nalazila se na svega pedesetak metara od nonprefekturc. Kad je Emin čuo tu vest pomislio je da su fašisti otkrili organizaciju Komunističke partije pa je, bez ikakvih priprema, nestao. Da bi zaturio trag pojurio je prema kući, s namerom da se odatle odmah skloni. Njega je u stopu pratio agent koji je u jednom trenutku napravio predah — da bi javio pretpostavljenima: »Duraku je u bekstvu, ja ga sledim!«

Dok je agent to javljao Emin je stigao do kuće svog ujaka, gde je inače najviše boravio. Naslonio je gredu uza zid i brzo se popeo na krov stare kuće, s namerom da se prebaci preko, u susedno dvorište. Međutim, do-

trajali krov se pod iznenadnim opterećenjem srušio i Emin je odjednom propao. Dobro se ugruvao i za trenutak bio blokiran i priklješten crepom i drvenarijom. Iznad njega se brzo pojavio čovek sa uperenim pištoljem. Emin ga je dobro znao — kao agenta. Izboru nije bilo: izvukao se ispod građe, digao ruke uvis i zakoračio kuda mu je naređeno.

— Jesi li ti komunista? — pitao ga je agent.

Pomislio je da to možda ne zna, a znao je da im nikad ne treba priznati, pa je odgovorio:

— Nisam!

— A zašto onda bežiš?

— Pomislih da je počelo opšte hapšenje. Ne mogu, valjda, ništa dobro da očekujem od okupatora.

Izvršen je pretres cele kuće. Pažljivo je pregledano svako odeljenje pa i kupatilo u čijem se podu, ispod jedne daske, nalazilo oružje i dosta propagandnog materijala.

Tako se spasio. Istina, na ruku mu je išlo i poverljivo naređenje, koje je baš tih dana došlo, da se službenici, u koje se ovde i on ubrajao, ne hapse bez sigurnih dokaza. Bio je to samo jedan od poteza okupatora i domaćih izdajnika da učvrste svoju vlast, odvoje Albance od NOP-a i revolucije, vežu ih za sebe, naprave od njih podanike.

Kao uvek samokritičan prema sebi, ocenio je da se, prebrzo donevši odluku da beži, mogao otkriti, što bi, obzirom da je bio rukovodilac, štetilo i celoj organizaciji, a za bekstvo, stvarno, nije bilo potrebno.

Inače, njegovi sabornici i danas tvrde da je u toj meri bio samokritičan da je, ako je to moguće, i preterivao. Uvek je bio nezadovoljan sa onim što je urađeno, govoreći: »Može bolje i više. Na revolucionarnoj uzlaznoj liniji nikada neće biti kraja!«

Marta 1942. godine na jednom partijskom sastanku u Đakovici ocenjivan je rad na prijemu u Partiju i SKOJ. Pored članova Mesnog komiteta KPJ za Đakovicu sastanku su prisustvovali sekretar Oblasnog komiteta Boro Vukmirović i član biroa Oblasnog komiteta Ramiz Sadiku. Politički i organizacioni sekretari mesnog partijskog rukovodstva, Fadilj Hodža i Emin Duraku, bili su strogi u ocenjivanju proteklog rada: »Malo, nedovoljno smo omasovili naše redove«. Boro i Ramiz su tu ocenu

pooštrili: »Nepotrebno se zatvarate, drugovi komunisti Đakovice, a oko vas toliko krasnih, hrabrih ljudi, boraca...«

Emin se vrpeljio na mestu, iz čega se moglo zaključiti da mu je neprijatno, da drugovi »odozgo« preteruju. Uostalom on je, još u februaru, na sastanku Oblasnog komiteta održanom u Vitimirici, govorio o potrebi smelijeg proširivanja partijskih redova, o gajenju većeg poverenja u ljude, o negovanju lika komunista...

Drugovi iz Mesnog komiteta su gledali čas u njega čas u Fadilja, očekujući da oni »brane obraz« organizaciji i Đakovici, da kažu da ova dva druga, ipak, preteruju, pogotovo jer je partijska organizacija Đakovice tada, za kosovske prilike, bila dosta brojna. Jedan od drugova je gurnuo Emina i pokazao mu, glavom, na Boru i Ramiza, kao da je hteo da ga upita: »Šta je ovo sad, kako nas ocrniše naši drugovi iz Oblasnog?« Emin mu je primakao glavu i šapnuo:

— Neka, neka kažu drugovi što misle. Možda su, ipak, u pravu. A ako smatramo da njihove ocene nisu tačne mi ćemo to reći. Ali strahujem da su oni u pravu. Znaš, ponekad i mi sami preterujemo u procenama o spremnosti ljudi da se bore, pa mogu i oni.

— Ali, narod je s nama, najveći deo Đakovice — šapnu mu drugi sused.

— Hoćeš, valjda, da kažeš da smo mi sa narodom!

Onaj »optimista« se osmehnu, što prihvati i Emin, a onda dodade:

— Ipak, treba dobro razmisliti što drugovi kažu. Nije njihova opomena bez osnova.

Sredinom marta 1942. godine u Đakovici su formirane masovne antifašističke organizacije koje su okupljale pionire, žene i omladinu.

Građani Đakovice sklanjali su u svojoj sredini, ispred fašističkog terora, ceo Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju. U toj sredini se odvijala vrlo živa politička aktivnost.

U Đakovici tada još nisu izvođene veće oružane akcije, ali okupatori i domaći izdajnici nikada nisu imali mira. Gradom su kolali leci, usmene priče o nedelima okupatora i sramoti njihovih saradnika iz redova meštana. To je zvanična vlast znala, tačnije rečeno — više osećala.

»Sinoć su nepoznati ljudi rasturili u gradovima Đakovici i Prizrenu komunističke proglase, od kojih vam jedan šaljemo« — izveštavala je prizrenska prefektura 11. aprila pretpostavljene.

Emin je radno vreme provodio u Komori, gde je ponekad svoje mogućnosti za susrete sa ljudima koristio za sprovođenje partijskih zadataka, a sve drugo vreme je posvećivao partijskoj organizaciji, svojim obavezama komunista i čoveka. Učestvuje u rasturanju letaka, organizuje brojne sastanke, a oko 20. aprila prisustvuje formiranju organizacije KPJ u Orahovcu.

Deset dana posle tog događaja u Đakovici, Prizrenu i Orahovcu su se pojavili novi antifašistički leci. O tome je prefektura izveštavala:

»Prošle noći našlo se mnogo prevratničkih proglašenja na albanskom jeziku u Đakovici i Prizrenu. Istraga se vodi na licu mesta«.

Bio je to uspešan početak široko organizovane prvomajske proslave ratne 1942. godine. Na inicijativu Oblasnog komiteta slične akcije su izvedene u svim gradovima i većim mestima pokrajine.

U to vreme Đakovica je bila pouzdan i gostoljubiv domaćin oblasnog partijskog i vojnog rukovodstva. I njeni komunisti su se svim žarom angažovali i u toj akciji u kojoj je, od prvog do poslednjeg dana, učestvovao i Emin, sem što nije učestvovao u noćnom rasturanju letaka i sečenju telefonsko-telegrafskih stubova — zbog slabog vida, ali je i tada svaku akciju, svaki pokret s dubokom pažnjom pratio. Bila je to noć kada je u Đakovici vrilo kao u košnici, noć akcija hrabrih i odlučnih, o čemu je Fadilj Hodža, i sam učesnik u tim akcijama, zapisao:

»Deset i po sati. Duljeva trojka poturila je i poslednji proglas kod male medrese. Nema kuće gde nije ostavljen po jedan...

Oblaci se u jatima otkidaju sa vrhova Škelzena i Đeravice, žureći prema Paštriku i Šari. Mesec iznad Paštrika hita i, zaklanjajući se za oblake i ponovo izlazeći iz njih, liči na putnika koga je zatekla noć u šumi, pa u zebnji priželjkuje kuću i toplu odaju...

Zvuk pile remeti tišinu. Prva bandera je pala. Huka. Žice zvone i izazivaju čudan šum...

Tri sata posle ponoći. Trideset i jedna presečena bandera od jednog do drugog mosta . . .

Kod turbeta se oglasi puška . . .«

Okupatori i domaći izdajnici su sutradan sproveli veliku raciju. Uhapsili su Fadilja Hodžu, Kadriju Brešija i još neke. Ipak, efekat tog noćnog poduhvata kojim su nepokorni obeležili praznik proletera niko nije mogao da umanji.

Ubrzo je Fadilj uspeo da pobegne iz zatvora. Više mu nije bilo opstanka u Đakovici pa se, sredinom maja, prebacio u Đakovičku Malesiju gde je radio na okupljanju antifašista, a dužnost političkog sekretara Mesnog komiteta KPJ za Đakovicu preuzeo je Emin Duraku. On se svesrdno trudio da organizuje nove akcije, razgrana rad Partije i jača oslobodilački pokret, okupi nove ljude, pogotovu mlade . . .

Jednog dana mu je prišao mladić iz porodice Šućurije. Bilo mu je svega 15 godina i zvao se Nedmedin Nidža. On je osećao da se nešto krupno događa, čuo je za komuniste i neke njihove akcije, pa je poželeo da o svemu tome čuje nešto više baš od Emina: ko su i šta su komunisti, čemu teže, s kim su i protiv koga . . .

Emin je cenio tu porodicu, cenio znatiželju i naivnost omladinca, pa je prijateljski prihvatio razgovor.

Plavokosi mladić je bio pun poleta, veoma žive prirode i nemirna duha. Pažljivo je slušao i otvoreno, kao i inače, istupao protiv okupatora. Emin je pokušao da mu odgovori na svako pitanje, zadovolji njegovu znatiželju, veže ga za pokret, za Partiju, ali ga upozorio da bude obazriviji u javnoj osudi okupatora. S Nidžom su radili i ostali komunisti i on je uskoro postao član Partije. A ujesen 1942. godine, kada je formiran partizanski odred »Zejnel Ajdini«, Nedžmedin Nidža se nalazio u njegovim prvim borbenim redovima, pošto se oprostio od Emina za koga je bio vezan nitima dubokog drugarstva.

Juna 1942. godine u Đakovici je formiran prvi narodnooslobodilački odbor. Osnivačka skupština je održana u kući Hamdi Šehua. Sastav tog organa nove revolucionarne narodne vlasti bio je: predsednik Demuš Đakova, sekretar Emin Duraku, a članovi: Hamdi Šehu, Zekerija Redža, Djin Ljama, Ahmet Balata i Dželjadin Lješi.

Obračun sa izdajnicima naroda

Odbor se odmah dao na posao, a pre svega na jačanje snaga narodnooslobodilačkog pokreta u ovom delu Kosova, i slabljenje — aktiviranjem svih snaga i primenom svih sredstava — snaga neprijatelja. Sem ostalog, to je bilo vreme obračuna napredne Đakovice sa domaćim izdajnicima, u čemu se, kao organizator, isticao partijski sekretar Emin Duraku. Često naglašavajući potrebu beskompromisne borbe, govorio je:

— Ne smemo pognute glave trpeti njihov teror i njihovo izdajstvo! Oni kaljaju ugled i čast našeg naroda! Mi Albanci se moramo sami obračunavati sa izdajnicima vlastitog naroda, kao što će Srbi i Crnogorci učiniti sa izrodima svojih nacija . . .

Savremenici se živo sećaju tog perioda 1942. godine, kada su često odjekivali pucnji ulicama Đakovice. Bio je to neprekidan i nepomirljiv rat boraca za istinsku slobodu, za bratstvo i jedinstvo protiv svih ne samo otvorenih izdajnika i fašista već i zagovornika poretkta starim računima i osvetama, vraćanja mitovima, reakcionarnim pogledima i planovima . . .

Obračun sa neprijateljem počeo je samo koju nedelju posle prvomajskih akcija otpora tako da je sa njima činio celinu, govorio o pravom raspoloženju naroda. Tog vremena se ovako seća Dragutin Đorđević, narodni heroj:

»Pod rukovodstvom Emin Durakua, sekretara partijske organizacije, izvršena je analiza političke situacije i raspoloženja narodnih masa u Đakovici posle izvedenih akcija (misli na akcije izvedene povodom 1. maja). Konstatovano je da su akcije pozitivno uticale na narod, da je stav Oblasnog komiteta bio pravilan i da je neophodno još smelije produžiti sa likvidacijom neprijateljskih elemenata . . .

Sada je došao red na karabinjera Djina, rodnom iz Albanije. On je bio svirep i beskompromisan protivnik komunistā. Po kafanama je pretio ljudima, a učestvovao u premetačinama i proganjanju antifašista. Zbog toga je partijska organizacija odlučila da se Djin likvidira. Tre-

balo je ozbiljno opomenuti okupatora i izdajnike da u Đakovici ne mogu raditi šta hoće i da postoji Komunistička partija.

Sprovođenje ove odluke povereno je partijskom odeljenju koje su sačinjavali: Camil Brovina, Dragutin Đorđević, Nedžmedin Nidža, Džavid Brovina i Hasan Bregu. I Idriz Bitići je pozvan na taj sastanak.

Partizanski odred »Emin Duraku« (Sara, 1943)

Odmah posle pada mraka održan je partijski sastanak u kući Čamila Brovine. Tom prilikom Čamil nas je upoznao sa zadatkom. Od svakog prisutnog čula se samo jedna rečenica:

— Ja se javljam da izvršim zadatak.

Nekoliko dana kasnije pred jednom kafanom izdajnika Đina je sačekao mladi komunista Idriz.

— Da li ste vi, gospodine, Đini?

— Svakako! — dobio je sa visine odgovor.

Idriz je ironično produžio:

— Srdačno te, gospodine, pozdravljaju komunisti! Sasuo je u njega nekoliko hitaca . . .«

Da bi nekako popravili političko raspoloženje, u leto 1942. godine na Kosovo dolazi sekretar fašističke partije Albanije Kolj Biba, a nešto kasnije i predsednik

kvislinške vlade u Tirani Mustafa Kruja, u pratnji predstavnika žandarmerije. Na mitinzima koji su tim povodom držani oni su pravdali okupaciju i propagirali stvaranje fašističke milicije koja bi se borila protiv oslobodilačkog pokreta Jugoslavije i Albanije.

Komunisti su narod pozvali da ne naseda kombinacijama izdajnika. Govoreno je da su ti izdajnici ovde i došli radi raspirivanja šovinističke mržnje. Rezultati nisu izostali.

U Đakovici, u kojoj je 1942. godine živelo blizu 15.000 građana albanske narodnosti, Kolj Biba i Mustafa Kruja nisu uspeli da formiraju fašističku miliciju.

Partizanski hici, kako su oružane akcije komunista nazivali i prijatelji i neprijatelji u Đakovici, pogodili su još Nezmi Bega, šefa policije u gradu, zatim Bećir Mao-ljokua, otvorenog špijuna, pa . . .

U toj borbi ginuli su, svesno i smelo, komunisti i brojni drugi rodoljubi. Učesnik u tim događajima, Dragutin Đorđević sačinio je čak pregled onih koji su u toj borbi — na tom teškom ilegalnom položaju u Đakovici i van nje kao delu velikog, svejugoslovenskog fronta na okupiranoj i nepokorenoj teritoriji — ginuli podjednako hrabro kao što su ginuli borci NOR-a na drugim bojištima. Đorđević je zapisao:

»Đakovički komunisti i omladinci izvodili su atentate i druge diverzije sve do oslobođenja. U toj borbi pali su: Gut Vokši, Mazlom Kpuska, Abedin Terbeši, Šani Nuši, Musa Zajmi, Čamilj Bakija, Taib Bakija, Čerim Ljuža, Husni Zajmi, Šaćir Baruti, Stanko Đorđević, Vaso Đurašković, Ljubo Popović, Stevan Grebenikov, Mili-voje Njokić, Nikola Tomić, Aleksa Aleksić, Trajko Kuzmanović, Vida Petković, Miša Garčević, Đoko Gojković, Imer Grezda, Ferid Grezda, Isa Grezda, Fehti Hodža, Ganimet Terbeši, Nedžmedin Nidža, Mazlom Ljakuci, Vese-lin Kuzmanović, Čedo Novaković, Andreja Kuzmanović, Jovan Pešić, Petar Zarić, Simo Simić, Milonja Božović, Mladen Kostić, Stevan Zarić i drugi čijih se imena ne mogu setiti. Toj borbi su se dostojno odužili Albanci, Srbi i Crnogorci«.

Prisustvo komunista i aktivnost na ostvarenju njihovih planova osećalo se svuda. Njih su prihvatili, oko njih se okupljali tada često i spontano, i znani i nezna-ni. Zato ni fašistima i izdajnicima nije bilo uvek baš la-

ko da podignu svoje oružje. Ponekad to nisu smeli da učine čak ni onda kada su imali pouzdana obaveštenja o njima. Trudili su se da prikriju svoja zlodela.

Jedan od poznatijih italijanskih skutonoša, Kolj Biba, doznao je da se u kući Brovine često sastaju vodeći komunisti. On je odmah skovao plan da ih uništi. Ali je to trebalo učiniti krišom. Predvideo je da se potajno prati kretanje aktivista NOP-a i da se onda, kada se svi nađu u toj sobici, koja je imala jedan prozor prema ulici, ubaci bomba. Sve će ih razneti. Živeo je u iluziji da će time učiniti kraj komunistima i njihovim idejama u Đakovici.

Ostvarenje svog podmuklog plana poverio je svom bratu Palj Bibi. Međutim, baš tih dana Camil Brovina se nalazio po zadatku na Kosovu, a pri povratku se zadržao još nekoliko dana kod svojih rođaka u Prištini. U međuvremenu je strogo poverljiv plan Kolj Bibe »procureo«. Nekako je za njega saznao bogati Ahmed Beg i odmah pozvao bliskog rođaka ove kuće Mula Sadikua i obavestio ga o nameri izdajnika.

O svemu je odmah obavešten i Emin. On je, pak, kao uticajan čovek u gradu, ubedio nikog drugog već komandanta karabinerije Miftar Evgenija — da se oko te kuće često vrzmaju nekakvi razbojnici. Komandant karabinerije, da bi opravdao poverenje, zaista je sa svojim žandarmima nekoliko puta pretresao celu ovu okolinu. I zamalo se dogodilo da izdajnici naroda padnu u klopku — svojih gospodara.

Titova poruka komunistima Kosova

Za dalje jačanje i razvoj NOP-a na Kosovu od posebnog značaja je bilo instruktivno pismo koje je Oblasnom komitetu uputio Josip Broz Tito, generalni sekretar CK KPJ. Pismo je pisao 22. septembra 1942. i ovde ga uputio iz Bosanske krajine.

Drug Tito se obraća Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju počinjući ga sa »Dragi drugovi« i obaveštavajući ih da je primio i dobro proučio njihovu rezoluciju sa oblasnog partijskog savetovanja u Vitomirci i opširno pismo sekretara Oblasnog komiteta Bora Vukmirovića Crnog, pa nastavlja:

»Čitajući rezoluciju sa vašeg savetovanja konstatovali smo da su izvesne stvari nepravilno postavljene, ali da su vaši zaključci u osnovi pravilni. Vi ste na toj konferenciji sami uočili postojanje nacionalnih suprotnosti koje su glavna smetnja za mobilizaciju najširih masa protiv okupatora. Uočili ste da okupator baš te nacionalne suprotnosti u punoj mjeri iskorišćava da bi lakše porobljavao narode Metohije i Kosova. Slabost vaše rezolucije jeste u tome što vi niste dovoljno jasno i precizno formulisali vaše odluke po pitanju pridobijanja šiptarskih masa i pobijanja antagonizma između Slovena i tih masa. Niste, takođe, uočili tu činjenicu da na Kosovu i Metohiji postoje dvije različite petokolonaške klike. Jedna je velikosrpska, koja je prvih mjeseci okupacije bila potisnuta i koja u poslednje vrijeme dolazi sve više do izražaja kao instrumenat okupatora u borbi protiv pokušaja ščiptarskih masa da se otvoreno suprotstavljaju bezgraničnom pljačkanju okupatorskih bandita. Ta petokolonaška klika je glavni krivac da su ščiptarske mase zadojene mržnjom prema doseljenicima, odnosno Srbima i Crnogorcima. Druga petokolonaška klika jeste proalbanska, odnosno ta koja u prvom redu služi okupatoru i sa čijom se pomoću on nada održati feudalni način izrabljivanja siromašnih seljaka sa Kosova i Metohije.

Mi znamo da je situacija na Kosovu i Metohiji baš zbog tih razloga vrlo zapletena, da nije tako lako našim partijskim kadrovima da se u takvoj situaciji snađu. Ali iskustvo iz ostalih pokrajina Jugoslavije u toku ove šesnaestomesečne narodnooslobodilačke borbe može vam poslužiti radi lakše orijentacije. Okupator je i u drugim pokrajinama, kao što je Srbija, Crna Gora, Hercegovina itd. iskorišćavao razne petokolonaške klike, bez obzira na velike suprotnosti koje su između tih klika postojale, samo da bi sa uspjehom mogao ugušiti narodnooslobodilački pokret. Uzmite samo jednu takvu suprotnost koja je postojala između četnika i ustaša — pa ipak je okupatoru uspjelo da te dvije petokolonaške grupe pomiri međusobno radi zajedničke borbe protiv narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske. Takva činjenica kao što je ta da okupator dovodi nedićevce, odnosno velikosrpske elemente na Kosovo i Metohiju, da

se stvaraju četnički odredi protiv šćiptarskih masa i protiv oružanog otpora masa, nije izuzetak, već je to opšta pojava u čitavoj zemlji. Njemački i italijanski okupatori uzeli su sada kao svoj najglavniji oslonac velikosrpsku reakcionarnu kliku u svim krajevima Jugoslavije. Mi imamo mnogo materijala koji nepobitno dokazuju čitav taj proces kojima se odvijala velikosrpska petokolonaška izdaja prema narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji i iz koga se jasno vidi da je Draža Mihailović, kao ministar londonske izbjegličke vlade, svoju saradnju sa okupatorima, odnosno svoju izdaju prema narodu vršio ne samo sa znanjem, već i sa direktnim uputima te izbjegličke izdajničke londonske vlade. Prema tome, nije nikakvo čudo da se okupator i na Kosovu sada počeo oslanjati baš na tu izdajničku petokolonašku kliku.

Na Kosovu i Metohiji stanovništvo je pretežno šćiptarsko i, prema tome, jasno je da je vaša osnovna zadaća: neumorno i uporno raditi među tim stanovništvom, naročito siromašnim, i dokazivati mu potrebu oružane borbe protiv okupatora, jer to znači ujedno i borbu protiv svakog povratka na ono staro, jer to znači boriti se za istinsku slobodu albanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji. Onaj strah pred povratkom na staro treba kod tih masa razbiti time što će se te mase ubijediti da se jedino u zajedničkoj borbi sa ostalim narodima Jugoslavije, koji se isto tako bore protiv onog starog, može albanski narod na Kosovu i Metohiji spasti od ponovnog porobljavanja sa strane velikosrpske hegemonističke klike. Treba objasniti ciljeve naše narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske. Treba im objasniti da se partizani u svim krajevima Jugoslavije bore ne samo protiv okupatora — Nijemaca, Talijana, Mađara, Bugara itd., već i protiv njihovih petokolonaških slugu — Pavelićevih ustaša u Hrvatskoj, Nedićevih, Pećančevih i Draže Mihailovića četnika u svim oblastima Jugoslavije, koji se danas sa oružjem u ruci bore protiv naše narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske. Oni se bore protiv vlastitog naroda zato što se nadaju pomoću okupatora uspostaviti »ono staro«, tj. ponovo ugnjetavanje i izrabljivanje nacionalnih manjina i širokih narodnih masa. Treba dokazivati tim šćiptarskim masama da nisu Srbi ili Crnogorci koji žive na njihovom

teritoriju njihovi neprijatelji, naprotiv, njihovi su neprijatelji samo jedna mala petokolonaška klika, a većina Crnogoraca i Srba na Kosovu i Metohiji treba da se bori zajedno sa njima protiv okupatora i ove petokolonaške klike. Uzmite samo na primjer Crnu Goru, gdje su četnici Draže Mihailovića, odnosno londonske vlade, zajedno sa italijanskim okupatorom ovog proljeća napali na partizane, koji su oslobodili i držali u svojim rukama veći dio Crne Gore. Evo, ti četnici u Crnoj Gori, koji se nazivaju Crnogorcima, čine gora zvjerstva nad crnogorskim narodom nego što je činio i sam italijanski okupator. Prema tome, jasno je da se ovdje ne radi o Srbima, Crnogorcima i Arnautima, već se radi o jednoj velikosrpskoj hegemonističkoj kliki, koja je danas u službi okupatora i koja se nada pomoću njega ponovo za jašiti na grbaču naroda.

Osnovna vaša zadaća na Kosovu i Metohiji jeste stvarati jedinstveno protiv okupatora i te petokolonaške velikosrpske klike, kao i protiv one beogradsko-barjaktacke feudalne klike, koja se tobože zalaže za veliku Albaniju a ustvari služi okupatorima, kao što je 20 godina služila velikosrpskim hegemonistima.

Vaša zadaća jeste objasniti širokim narodnim masama ulogu SSSR-a u današnjoj velikoj oslobodilačkoj borbi. Trebate objasniti da SSSR danas sa nadčovječanskim naporima i žrtvama vodi borbu sa fašističkim osvajačima za oslobođenje svih porobljenih i ugnjetenih naroda.

*

Iz materijala koji vam šaljemo vi ćete vidjeti dosadašnja iskustva koja smo stekli u toku ove šesnaestomjesečne narodnooslobodilačke borbe. Vaša formulacija u rezoluciji da su partizanski odredi »oružana sila Partije« jeste skroz netačna i pogrešna, jer partizanski odredi jesu oružana sila naroda, tj. njegova narodnooslobodilačka vojska. U partizanske redove treba da stupaju najšire rodoljubive mase, bez obzira na nacionalnost ili vjersku razliku. Razumije se da treba osigurati rukovodeću ulogu Partije u narodnooslobodilačkoj borbi, ali to ne znači da mi treba da onemogućavamo učešće u rukovodećim, odnosno komandnim tijelima partizanskih od-

reda poštenim i iskrenim rodoljubima iz drugih partija. Naprotiv, garancija za uspješno vođenje borbe protiv okupatora i njihovih slugu jeste stvaranje širokog narodnooslobodilačkog fronta u kome treba da učestvuju svi rodoljubi. Mi vam šaljemo jednu brošuru o stvaranju narodnooslobodilačkih odbora iz koje ćete vidjeti da su narodnooslobodilački odbori vrlo važan faktor u ovoj velikoj oslobodilačkoj borbi. Oni su u isto vrijeme i klika buduće prave narodne vlasti. Oni su u isto vrijeme i jemstvo da se neće moći da povrati »ono staro«, čega se najviše boje šćiptarske mase na Kosovu i Metohiji. Mi mislimo da bez obzira na slabost vaših partizanskih odreda, trebate na čitavom Kosovu i Metohiji pristupiti formiranju takvih narodnooslobodilačkih odbora. Mi smo uvjereni da pri tome nećete nailaziti na velike teškoće, baš zato što te široke šćiptarske mase nisu dosada vidjele nikakvog izlaza i bojale se da ponovo ne padnu u kandže velikosrpskih hegemonista. Stvaranje tih narodnooslobodilačkih odbora olakšaće vam i stvaranje partizanskih odreda. Na taj način ćete se povezati sa seoskom sirotinjom, i, razumije se, vaš uticaj će lakše prodrijeti u te mase. Pri stvaranju odbora treba paziti da se u njih ne uvlače razni petokolonaški elementi.

Vi tražite u vašem pismu vojne instruktore i neke drugove koji bi vam pomogli u partijskom radu. Mi vam zasada ne možemo konkretno ništa javiti, ali ćemo drugovima Crnogorcima dati u zadatak da pošalju po kojeg vojnog i partijskog instruktora.

Iz vašeg izveštaja se vidi da vi imate preko 2.000 mobilisanih partizana a svega 110 pušaka. Ovih 110 pušaka je dovoljno da vi naoružate svih 2.000 partizana samo da ste bili aktivni i uložili više truda. Prema tome, ako još niste, onda sada treba da stupite odmah u razne manje akcije pomoću kojih ćete moći naoružati ljudstvo koje vam stoji na raspoloženju. Razumije se, problem naoružanja će se riješiti onog momenta kada se budete povezali više sa selom i zadobijete povjerenje šćiptarskih masa, koje su prilično dobro naoružane.

Na koncu vas upozoravamo da treba stalno da slušate našu radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« koja daje četiri emisije dnevno, i to: u 6,10 ujutru između 40 i 41

m. tal. dužine, u 7 sati na istoj talasnoj dužini, u 15,5 sati na 25 m tal. dužine i uveče u 19,35 sati između 40 — 41 m tal. dužine.

S drugarskim pozdravom,

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

*Za Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije,
Tito, s. r.«*

„Ćendresa“ je i umro uspravno

Širom Kosova i Metohije narodnooslobodilački pokret je bio u usponu: stvarani su organi narodne vlasti; nicali antifašističke organizacije; jačano bratstvo i jedinstvo; pojavili su se i prvi listovi na albanskom i srpskohrvatskom jeziku.

U noći između 27. i 28. septembra 1942. godine u selu Ramnjanu, nedaleko od Uroševca, formiran je prvi partizanski odred sastavljen od Albanaca. Dobio je ime »Zeinel Ajdini«, po imenu Albanca, studenta iz Tulara kod Lebana, komunista koji se još julskih dana 1941. godine nalazio u prvim borbenim partizanskim redovima, a poginuo 7. marta 1942. godine hrabro se boreći na Gazdinskom Ridu protiv četnika, kao član štaba Jablaničkog NOP odreda (kasnije proglašen za narodnog heroja). Nekoliko dana po formiranju odred je, sa jablaničkim partizanima, izveo uspešan napad na rudnik Lojane, kod Preševa, odakle je krenuo prema Kačaničkoj klisuri, a zatim na područje Uroševca.

U monografiji »Kosovo — Kosova«, štampanoj 1974. uporedo na albanskom i srpskohrvatskom, zapisano je o odredu »Zeinel Ajdini«:

»Ovaj odred je radio na širenju NOP-a, a u duhu bratstva i jedinstva, na raskrinkavanju okupatora i njegovih slugu i ubeđivanju albanskih masa da neće biti povratka na staro. U isto vreme odred je izveo više oružanih akcija«.

Trećeg novembra 1942. godine formiran je i Šarplaninski NOP odred.

Kada se ukazala potreba da se, zbog širih interesa, ojača oblasno partijsko rukovodstvo, u njegov najuži sastav je za člana Biroa, ušao Emin Duraku. To je odlučeno na sastanku Oblasnog komiteta održanom u selu Vrelo. Zbog tih širih potreba Emin je početkom novembra 1942. godine povučen iz Đakovice na Kosovo, gde se tada okupljalo najviše partijsko rukovodstvo, dok je dužnost sekretara Mesnog komiteta KPJ za Đakovicu preuzeo Imer Pulja.

ПРЕДСЕДНИШТВО
АНТИФАШИСТИЧКОГ ВЕЋА
НАРОДНОГ ОСЛОБОЂЕЊА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

УВЕРЕЊЕ

Овим се потврђује да је **ДУРАК ЕМИН**
носилац Српског Народног Ослобођачког
појачања је додељен на основу одлуке Председништва Антифашистичког
већа народног ослобођења Југославије Бр. 155 од 6.III. 1945 год.

Ово уверење издаје се као привремени декрет.

21. марта 1945 год.

Секретар

Imer Pulja

Председник
A. B. Tadić

Po jednom planu odred »Zejnel Ajdini« je tih dana trebao da dođe do Đakovice. Pored izvođenja oružane akcije, on je trebalo da preuzme Emina i prebaci ga do sela u području Lipljana u kojima se nalazio Oblasni komitet. Međutim, zbog toga što je Emin bio veoma kratkovid, što je inače bila velika smetnja za njegovo kretanje naročito noću, kada su partizani upravo najviše i marširali — odustalo se od tog plana.

Emin je pošao autobusom preko Prizrena i Štimlja za Lipljan. Od autobuske stanice je, preko pouzdanih veza, došao do sela Gracko gde su se nalazili članovi Oblasnog komiteta. Zbog susreta sa drugovima i dubokog osećanja da jačaju snage narodnooslobodilačkog pokreta i spremnost naroda na borbu za korenite izmene u društvu — bio je nikad srećniji.

Krajem novembra boravio je u kući Mateje Trkulje. Tih dana je ovde održano više važnih sastanaka. Već 27. novembra Pavle Jovičević (jedan od ratnih sekretara Oblasnog komiteta, narodni heroj i član Saveta federacije), otputovao je u Dobrotin, na sastanak Sreskog komiteta Panrije, a Boro Vukmirović se povukao na rad u jedno od susednih sela. U Grackom su od rukovodilaca ostali Emin i Mita Miljković, sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a. Prema Miljkoviću, pre hapšenja je Emin ovde delovao i desetak dana. Na njega je ostavio dubok utisak zbog dobrog poznavanja marksističke nauke, staloženosti i razložnosti u ocenjivanju stanja na Kosovu, odličnog vladanja francuskim i italijanskim jezikom. Dana 28. novembra Emin je ustao rano i osmotrio okolinu. Ništa sumnjivo nije primećivao. Uostalom, magla je pritiskala okolinu. Odjednom su ga iznenadili zloslutni povici. Shvatio je težinu situacije. To je bila blokada. Pokušao je da se skloni, ali ga stigla puščana vatra. Zrno ga je pogodilo u nogu. Pao je.

Dotrčali su »opštinski« žandarmi. Za njima su pohrlili italijanski vojnici. Uhvaćen je onako teško ranjen i grubo odveden.

Tog tragičnog trenutka Mita Miljković se ovako priseća:

»Obezbeđenje je davala pozadinska partizanska četa na čijem se čelu nalazio neki Knežević. On je istovremeno bio i kmet sela. Izdao nas je i mi smo bili blokirani. Drugovi Boro Vukmirović i Pavle Jovičević su prethodnog dana otišli na jedan sastanak tu u susedstvu, u Savića kuće, van obruča blokade.

Emin je bio ranjen. Nije mogao da hoda. Odmah su nas prebacili u Lipljan a uveče u Prištinu«.

Počelo je saslušavanje. Dva dana su specijalni agenti nastojali da od njega iznude bilo kakva priznanja.

Mesni lekar, koji je takođe šurovao sa izdajnicima i okupatorima, odbio je, suprotno lekarskoj etici, da mu pruži pomoć.

Krv iz Eminove rane neprestano je curila. Uveče je prebačen u Prištinu. Dan kasnije odveden je i smešten u prigradsku bolnicu.

Prizrenski komunisti su preduzeli niz mera da bi se na neki način Emin spasao. Angažovani su lekari i pripadnici NOP-a. Nažalost, njihov napor je ostao bez že-

ljenog rezultata. Zbog teške rane, velikog izliva krvi i posledica od batinjanja u zatvoru i bolnici, Emin nije mogao da hoda. Petog decembra je umro, a ima mišljenja i da je otrovan, jer po oceni nekih savremenika rana nije bila takva da mu se život nije mogao spasiti.

Sumnju su pojačali izvesni postupci prema Eminu. Naime, okupatori su dozvolili Eminovoj majci i ocu da pored njega provedu poslednje dane. U tim trenucima svaka injekcija koja mu je davana — pokazivana je prethodno njima. Postavlja se pitanje: zbog čega su to tako radili ako je sve činjeno po zdravstvenoj etici?!

Sumnju unosi i jedan policijski dokument u kome se navodi da je Emin navodno umro od zapaljenja pluća. Šta je od svega toga tačno teško je reći i prava istina se, gotovo je sigurno, nikada neće utvrditi. Sigurno je samo jedno: da je njegovo srce prestalo da kuca 5. decembra 1942. godine. A sigurno je i to da ga je neposredno pred smrt posetila i majka Zelihija i kad se vratila kući prenela je njegovu poslednju poruku:

— Draga majko, tako bih voleo da budeš jaka. Tvoj sin umire kao komunista, a moji drugovi će nastaviti borbu i osvetiti me. Mi se borimo za jednu veliku stvar, borimo se za slobodu naroda, majko!

Smrt je Emina Durakua prekinula u borbi za slobodu. On se, kako se seća njegov saborac iz ilegalnog ratnog delovanja u Đakovici Mehmed Hodža (danas član Saveta federacije), radovao borbi i pobedama. Kada je u Hodžinoj kući, iz jedne radio-emisije, čuo neke vesti o pobedama zapadnih saveznika on se »radovao kao de- te kada iznenada dobije neki skup poklon«. »Muhamede, približava se pobeda nad fašizmom«, klicao je od radosti.

Hodža se iz tih dana seća Emina kao komunističkog borca koji »nikada nije imao pretenzije da nametne svom sagovorniku mišljenje. Bio je jako tolerantan. Želeo je i očekivao diskusiju, ali on nikada nije popuštao kada je bio u pravu. Argumentovano, ljudski je pridobijao ljude za svoje stavove i poglede.

Emin je neizmerno voleo narod. Ne samo svoj, albanski — već svaki narod koji se bori za slobodu, za bolje uslove života protiv ugnjetavanja i pljačke.

Žalio se što ideje NOP-a nedovoljno brzo prodiru među Albancima, ali je bio optimista. Bio je duboko ubeđen da za njih, za njihovu slobodu, za njihovu lepšu budućnost nema drugog puta osim oružane borbe protiv okupatora pod zastavom KPJ u zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije.

On nije voleo improvizacije, nije se spuštao na nivo revolucionara avanturiste...«

Narednog dana Mesni komitet KPJ za Prizren je izdao letak, na albanskom i srpskohrvatskom jeziku, povodom gubitka ovog velikog borca za slobodu, jedinstvo i ravnopravnost.

Istog dana stanovništvo Prizrena je u velikom broju izašlo na poslednji Eminov ispraćaj, a sahranjen je noću i pod kontrolom policije. U povorci su se, nasuprot policijskoj zabrani, nalazili Albanci, Crnogorci, Srbi i Turci. Nad Eminovim grobom je, u ime Komunističke partije i svih antifašista, govorio Redžep Điha, mladi radnik. Tada su se hiljade ljudi zaklele da će osvetiti Emina i istrajati u borbi za ideale za koje je on dao svoj život.

Smrt Emina Durakua bila je veliki i teški gubitak za narodnooslobodilački pokret na Kosovu koji je tada doživljavao snažan uspon. U isto vreme ona je pojačala mržnju naroda — prema fašizmu. Omladina mu je odmah ispevala pesmu:

*O Emine Durače, naš dragi druže,
Kad si se od nas odvojio,
Amanet si nam ostavio,
Da ti krv osvetimo...*

Povodom Eminove smrti i organizacija KPJ u Đakovici je izdala letak u kome se narod poziva na osvetu. Na jednom mestu u letku Mesni komitet se zavetuje Eminu:

»Druže, danas je Đakovica u crno zavijena za tobom. Devojke i žene prolivaju suze, čestiti ljudi se još čvršće zbijaju uz narodnooslobodilačku borbu, a omladina zajedno s drugovima zaklinje se da će te osvetiti. Naša osveta biće surova. Okupator mora umreti«.

U saučešću koje je Eminovoj porodici uputio komandant Privremenog glavnog štaba NOV za Kosovo i Metohiju stoje i ove reči:

»Vest o Eminovoj smrti pala je na srce kao olovo svima nama, njegovim drugovima partizanima, koji se borimo za oslobođenje našeg naroda. Njegova pogibija nije gubitak samo za vas, već je ogroman gubitak za čitav kosovski narod, a time pre za nas... Njegovo ime nikad se neće zaboraviti a vaša porodica treba da se ponosi što je dala ovom narodu jednog takvog neumornog borca koji je žrtvovao sve, pa i svoj život, za slobodu svoje zemlje«.

Fadilj Hodža je o tome velikom gubitku naroda Kosova zapisao:

»Krajem novembra održan je u Starogradskom sastanak Biroa oblasnog komiteta. Posle sastanka u selu su ostali Emin i Mita Miljković. Jedan provokator, koji je znao za ova dva istaknuta rukovodioca, denuncirao ih je i oni su se, pred zoru 28. novembra, našli u neprijateljskom okruženju...»

Fašisti su Emina podvrgli najstrašnijim mukama da bi ga prinudili da izda Partiju, ali je on, izdržavši sve patnje, časno umro 5. decembra 1942. godine u prizrenskoj bolnici.

Italijanski fašisti strahovali su i od mrtvog Emina. Nisu dozvolili njegovoj porodici da ga sahrani u rodnom mestu.

Smrt Emina Durakua značila je veliki gubitak za našu partiju i NOB na Kosovu i Metohiji. Za revolucionarno delo i za velike zasluge u oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije Emin Duraku je 1952. godine proglašen za narodnog heroja«.

Doktor istorijskih nauka i profesor Prištinskog univerziteta Ali Hadri u svojoj hronici Đakovice kaže da je Emin predstavljao jednu od najsvetlijih figura komunističkog pokreta iz redova Albanaca u NOR-u na Kosovu. On se u Đakovicu »istakao kao odličan organizator narodnooslobodilačkog pokreta i beskompromisan borac protiv fašizma a za jedinstvo naroda. On ima velike zasluge što je Đakovica postala vrlo važan centar narodnooslobodilačkog pokreta Kosova i što je narod toga grada uzeo masovno učešće u tom pokretu.

Smrt Emina Durakua, legendarnog heroja, bila je veliki gubitak za NOP Kosova, jer je on bio marksista, veliki i poznati revolucionar, čovek akcija. Uživao je veliku popularnost u narodu. Bio je dobar čovek i pravi drug...«

Što se Eminova držanja pred policijom tiče, o njemu se može suditi prema prepisci koja se tih dana vodila između vojno-polijskih organa u Lipljanu, Prizrenu i Tirani. Saslušavanje je počelo odmah. Vođeno je u Lipljanu, pred islednicima »Državnog vojnog suda«, ali je ostalo bez rezultata. Od Emina nisu mogli da doznaju ništa više nego što su znali. Komandant IV bataljona »kraljevske karabinerije« odmah je obavestio pretpostavljene u Tirani da su tri »opštinska žandarma« 28. novembra u 6 časova u Gradskom »iznenada uhvatila u kući Srbina Trkulje Nikole, pokojnog Matije, Emina Durakua, sina Redžepija, starog 25 godina iz Đakovice, sekretara Privredne komore pomenutog grada, u antidržavnoj propagandnoj manifestaciji. Videći da je otkriven, on je pokušao da pobegne, ne pokoravajući se zapovesti 'stoj'. Ranjen je u desnu butinu od hitaca koje je uputio žandarm Ismailj Mustafa. Naši naoružani ljudi su intervenisali vrlo brzo nakon ranjavanja Durakua i zadržali su 8 ostalih lica, koja su se bila okupila u toj kući. Istraga se nastavlja«.

Kvestor Redžep Čelja, šef kraljevske kvesture, izveštava Opštu upravu policije u Tirani da je Emin Duraku mrtav, uz šta, sem objašnjenja zašto je za njim pućano i kako je ranjen, dodaje:

»Kod Durakua je nađeno 12 komada komunističkih propagandnih letaka koje je pokušao da sakrije u jednoj štali. On je ležao u prizrenskoj bolnici gde je umro od zapaljenja pluća. Prema zapisniku broj 46 od 30. decembra 1942. godine imenovani je optužen od policije Specijalnom državnom sudu za subverzivnu propagandu. Policija Đakovice izvestila je da se Duraku odmetnuo 6. novembra 1942. godine, i da je opasan komunista, autor i organizator komunističkih atentata«.

Osam dana posle njegove smrti šef Kraljevske kvesture u Prizrenu izveštava da je Emin Duraku umro ne odavši ništa više sem imena, prezimena i funkcije u Trgovačkoj komori, pa završava molbom:

»Pošto do sada ni jedno obaveštenje nije stiglo što se tiče njegovog problema, molimo Kraljevsku kvesturu u Prištini da nam pruži potrebne informacije«.

Hiljade na putevima bratstva i slobode

Smrt je Emina prekinula u naponu njegovog revolucionarnog stvaralaštva, kada je bio najpotrebniji Partiji, narodu Kosova. Ipak, njegovo delo je nastavljeno, sa njegovim imenom u srcu i na usnama jurišale su i jurišaju hiljade boraca: na fašiste, za jačanje bratstva, za obnovu zemlje i izgradnju lepše budućnosti Kosova — bratske zajednice svih naroda koji na njemu žive.

Povodom Eminove smrti najviše oblasno, partijsko i vojno rukovodstvo je opominjalo:

»Iz popaljenih dućana u Peći, kuća u Đakovici i izgorelih ljudi u njima, diže se glas koji vapije za osvetom. Krv Emina Sadikua, Mazlum Kpuske, Muse Zaima, Kadri Dergutija, Kolje i drugih traže osvetu. Traže da se borite za slobodu naroda«.

Narod je taj zov prihvatio, borbu razgario...

Nekoliko dana nakon Eminove smrti, u selu Vrelu, pod Golešom, baš u vreme žestokih okupatorskih racija, održan je sastanak Oblasnog komiteta. Rešeno je da se nastavi sa borbom u duhu Titove poruke, sem ostalog i formiranjem partizanskih odreda. Odlučeno je da jedan od novih odreda, u znak sećanja na revolucionara Emina Durakua, nosi njegovo ime. U isto vreme je i partizanski odred »Zejnel Ajdini«, koji se nalazio na tom području, odmah krenuo u akcije.

Trećeg januara 1943. godine u Crnoljevu, na putu Prizren — Štimlje, borci partizanskog odreda »Zejnel Ajdini« iznenadili su italijansku motorizovanu kolonu i u kratkom ali oštrom okršaju je razbili. Okupator je imao više od 20 poginulih, a među zarobljenicima se našao i komandant prizrenske karabinerije.

U toj borbi u Crnjelovu hrabro je poginuo mladi partizan, radnik iz Kosovske Mitrovice Abdulah Sabani, što je Jusuf Kelmendi u knjizi »U vatri revolucije« ovako opisao:

»Komanda je pala. Presresti auto-kolonu. Bilo je prvo vatreno krštenje ovog odreda, prvi ozbiljniji ispit hrabrosti njegovih boraca. Abdulah je zauzeo položaj iza jednog stabla. Čekao je sa uzbuđenim srcem kada će se pojaviti prvi kamion, kada će pući prva puška... Pojavila se vojna limuzina. Nije htela da stane. Stala je tek kada je na nju otvorena vatra. Trenutak iza toga pojavljuje se kolona kamiona. Prvi kamion je pokošen rafalima. Borba je počela — nejednaka i po broju ljudi i po oružju.

Jedan od kamiona zaustavio se ispred položaja gde se nalazio Abdulah Đabani. Iz njega su izašli Italijani i, trčeći, uputili se prema šumi u Abdulahovom pravcu. Kad su se u neposrednoj blizini pojavili, Abdulah je iskočio iz zaklona i, na odstojanju od svega dvadesetak metara, našao se licem u lice sa jednim italijanskim 'maršalom'. Čim su ugledali jedan drugoga, u isti mah oba pucaju i u istom trenutku padaju na zemlju mrtvi jedan i drugi.

Posle borbe u Crnoljevu u svim gradovima Kosova došlo je do diverzantskih akcija: sečeni su telegrafsko-telefonski stubovi, rušeni putevi, ubijani istaknuti izdajnici.

Po svom dolasku u Prizren fašisti su na velikom zidu drevne Kaljaje (tvrđava) ispisali ogromnu parolu »Reks Dux« (Živeo Duče-Musolini). Videla se skoro sa svih strana. Izgledalo je da će tu ostati dugo, ali je grupa komunista uspela da se popne na zidine i parolu prefarba, a umesto nje je ispisala novu, na albanskom jeziku: »Vdjekoji fashizmit!« (Smrt fašizmu).

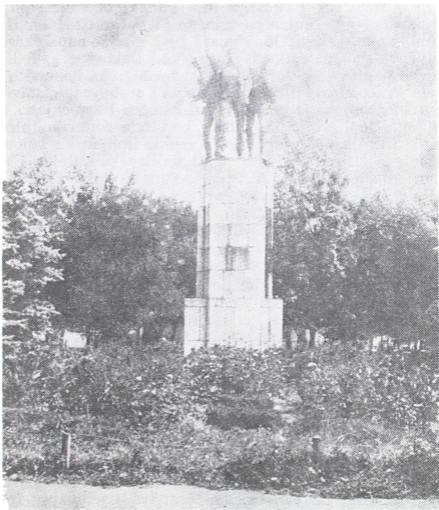
Posle toga Prizrenom je odjeknula jedinstvena antifašistička demonstracija u kojoj je učestvovalo preko 2.000 ljudi. Bili su zajedno mladi i stari, Albanci, Srbi i Turci. Kolona se prvo uputila ka još svežoj humki Eminovog groba. Okupljenoj masi je govorio mladi radnik Redžep Điha. Svi su još jednom, držeći stisnute pesnice pored čela, dali reč da će istrajati u borbi za slobodu i bratstvo.

Odatle se kolona uputila prema zatvoru, sa zahtevom da se oslobode politički zatvorenici. Grupa demonstrata je čak ušla u dvorište zatvora. Na nekoliko metara

od njih stajala su dva stražara sa uperenim mitraljezi-
ma. Jedan od njih je vikao na ljude i demonstrativno
škljocao zatvaračem. Na to je odjeknulo:

— Pucaj, izdajniče!

To je ponosno i prkosno uzviknula Muzafera Đinali,
mlada učiteljica, pljunuvši u lice izdajniku.

Spomenik bratstva i jedinstva u Đakovici

Mesec dana nakon Eminove smrti, 6. januara 1943,
formiran je narodnooslobodilački partizanski odred
»Emin Duraku«. Njegovo jezgro je činio deo boraca re-

organizovanog odreda »Zejnel Ajdini«. Sada je »Zejnel Ajdini« dobio zadatak da djeluje na području Kosova, a »Emin Duraku« — na teritoriji Metohije.

O početku borbenog puta odreda »Emin Duraku« istoriograf Ivan Antonovski je zabeležio:

»Narodnooslobodilački partizanski odred »Emin Duraku« je, po naređenju Privremenog glavnog štaba, upućen u Metohiju. Izvodio je diverzantske akcije na putu Đakovica — Dečani, a povremeno i u severoistočnom delu Albanije. Tako je 15. januara 1943. godine napao karabinjersku stanicu u selu Ereču, kod Đakovice... Jedna njegova grupa je 1. februara, između sela Rastavice i sela Prilepa, kod Đakovice, isekla TT stubove i zaustavila autobus, kojom je prilikom isti oštećen i zaplenjeno 12 hiljada napoleona; 15. marta kod sela Šumrije (blizu Kuksa u Albaniji) napao je iz zasede italijansku kolonu kamiona kojom prilikom su 23 italijanska vojnika i jedan Albanac (špijun iz Peći) poginuli. Dejstva odreda »Emin Duraku« na području albanske Malesije, u severoistočnoj Albaniji, omogućila su mobilizaciju novih boraca kao i formiranje novih jedinica. Krajem marta odred je imao oko 50 boraca...«

U proleće 1943. sve partizanske jedinice na Kosovu su znatno ojačale. U tom periodu borbi posebno mesto je pripadalo Šarplaninskom partizanskom odred, čega se njegov komandant Petar Brajović Đuro ovako seća:

»Početkom maja Šarplaninskom NOP odred se priključio odred »Emin Duraku«, a kasnije je u odred došlo oko 15 radnika, tako da je brojao oko 240 ljudi formiranih u šest četa«.

Sredinom septembra 1943. formiran je Prvi kosovski bataljon sa 150 boraca, a nešto kasnije i Drugi bataljon takođe sa oko 150 boraca. Ta dva bataljona i Šarplaninski NOP odred 11. novembra 1943. godine ulaze u sastav novoformirane Prve makedonsko-kosovske udarne brigade koja će, kao brigada bratstva i jedinstva, ime i slavu Kosova i Titove Jugoslavije poneti i Grčkom i Albanijom.

U Hasu, zapadno od Prizrena, delovala je partizanska četa. U Jablanici, na jugu Srbije, takođe je već delovalo nekoliko partizanskih jedinica sastavljenih od Kosovara. Kosovom će uskoro djelovati bataljoni koji su no-

sili imena Bore Vukmirovića, Ramiza Sadikua i Bajrama Curija. Iz crnogorskog gradića Andrijevice u okršaje će krenuti Kosovski bataljon...

Veliki broj Kosovara koji su se našli van domovine uključuje se u opšti antifašistički front borbe za slobodu. Od interniraca sa Kosova koji su se nalazili u logoru »Ponca« u Italiji, posle Musolinijevog kraha formiran je »Staljingradski partizanski odred«.

To je već bilo vreme kada je pesnik Esad Mekuli zapisao:

*»Na putu sam velikom, sa koga povratka nije,
Na putu bratstva ljudi, na putu slobodije!
Onamo gde će i Siptar — crna, nedužna raja,
Izaći jednom iz mraka, na svetlost sunčanog Maja!«*

Komandant Glavnog štaba NOV i POJ za Kosovo i Metohiju, Fadilj Hodža, zapisao je da je »krajem 1944. godine, posle oslobođenja Kosova i Metohije, bilo 8 kosovsko-metohijskih brigada i jedna brigada KNOJ-a (Korpusa narodne odbrane). Ove brigade i partizanske jedinice imale su tada u svom sastavu oko 40.000 boraca.

Doprinos naroda Kosova i Metohije u narodnooslobodilačkom ratu je značajan ne samo po tome što okupator nije imao ni na ovom području mirnu pozadinu već i po tome što je veliki broj ljudi iz ovog kraja stupio u narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije i učestvovao u borbi za konačno oslobođenje zemlje, i to u vreme kada se još vodila teška bitka od Srema do Jadrana. Uz to, u ovoj borbi stvorilo se, jačalo i širilo bratstvo i jedinstvo Albanaca, Srba i Crnogoraca, kao i jedinstvo s ostalim narodima Jugoslavije. Tako su stvoreni uslovi da radni narod ovog kraja, zajedno sa svim narodima Jugoslavije, gradi novi život u ravnopravnoj socijalističkoj zajednici, pod rukovodstvom Saveza komunista Jugoslavije i druga Tita«.

50.000 Kosovara pod zastavom NOVJ

Snažnu manifestaciju raspoloženja stanovništva Kosova predstavljalo je Prvo zasedanje Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju. Zasedanju

je prisustvovao 51 delegat (44 Albanaca i 7 Srba i Crnogoraca), a održano je 31. decembra 1943. godine u selu Bunjaju (Albanija). Zasedanje je otvorio Dževdet Doda, delegat Prve makedonsko-kosovske brigade. Izabrano je radno predsedništvo, odata pošta poginulim borcima, a zatim je predsedavajući dao reč komandantu Glavnog štaba Kosova i Metohije, koji je burno pozdravljen.

Drugog januara 1944. godine, nakon veoma plodne diskusije, zasedanje je završeno izborom predsedništva i usvajanjem rezolucije i proglašenja. Za predsednika je izabran Mehmed Hodža, a za potpredsednike Pavle Jovičević i Rifat Beriša. U proglašenju Skupštine je pisalo:

»Ova konferencija nije slučajna događaj, ona je rezultat zajedničke neprestane borbe najboljih sinova naših naroda protiv okupatora i izdajnika. Ona je rezultat krvi koju su prolili najbolji sinovi naših bratskih naroda . . .

Ovde su delegati u najplemenitijem duhu ujedinjenja i bratstva raskrinkali i osudili okupatorske manevre i reakcionarne izdajničke klike, koje čine sve da: jedni da obezbede povratak na staro, a drugi da ovekoveče fašističko ropstvo . . . Današnja narodnooslobodilačka borba protiv fašizma je nužna i jedini put za slobodu i srećan život naših naroda . . .«

Uplašeni od snaga narodnooslobodilačkog pokreta Kosmeta, okupator i domaći izdajnici februara 1944. godine počinju novu ofanzivu, u kojoj su NOP-u u celini, a partizanskim jedinicama posebno, naneli ozbiljne gubitke, ali je oslobodilački i revolucionarni pokret ovde bio već tako snažan da ga nikakva sila nije mogla uništiti. Tako su i te teškoće savladane i već od aprila 1944. godine ojačane partizanske jedinice Kosova i Metohije proširuju svoja dejstva.

Potkraj leta 1944. godine započinju operacije za konačno oslobođenje kosovskog područja od okupatora. Petog oktobra 1944. godine Prva kosovsko-metohijska brigada je oslobodila Dragaš, a zatim i Has. Sadejstvom Prve i Četvrte kosovsko-metohijske brigade i dvaju brigada NOV Albanije (3. i 5, na naše nacionalno tle pristigle po odobrenju Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije) oslobođena je Đakovica, a zatim Peć i Prizren.

Sa istoka je, od Kuršumlije prema Podujevu, prodirala 22. srpska divizija sa Drugom, Trećom i Petom kosovsko-metohijskom brigadom i u sadejstvu sa jedinicama Druge bugarske armije.

Dana 19. novembra 1944. oslobođena je Priština. Deseta srpska brigada je 23. novembra zauzela Trepču, a istog dana naše jedinice ulaze i u Kosovsku Mitrovicu. Time je definitivno oslobođena kosovska pokrajina.

Borci, međutim, nisu odlagali oružje. Oni su nastavili pohod sa borcima iz svih drugih krajeva naše zemlje — do konačnog oslobođenja Jugoslavije. Broj boraca je neprestano rastao, pa se računa da je maja 1945. godine, kada je Hitlerova Nemačka doživela konačan slom, u jedinicama NOV Jugoslavije bilo oko 50.000 boraca sa Kosova.

Ocenu velikog doprinosa naroda Kosova u antihitlerovskoj borbi dao je drug Tito pred sam kraj rata, 4. aprila 1945:

»Siptari Kosova i Metohije dali su veliki doprinos za stvaranje jedinstva naših naroda i za onemogućavanje planova naših neprijatelja, koji rade na tome da se stvori razdor među narodima na Balkanu«.

Čujte, drugovi, kako strune zvuče

Na ulazu u grad tabla ispisana na albanskom i srpskohrvatskom: »Đakova — Đakovica«. I to govori o ravnopravnosti naroda u upotrebi maternjeg jezika i pisama — i u školama, i u svakodnevnom životu, što je u životu obezbeđeno i ustavom, što je bio jedan od ciljeva borbe Emina i njegovih saboraca.

Đakovicu danas ukrašava sve više novih zgrada, a zovu je gradom mladosti; studentski je centar jer ima Višu pedagošku školu.

Najveći radni kolektiv ovog kraja, koji sa oko 3.000 zaposlenih, nosi ime Emina Durakua. Tu su još veliko preduzeće konfekcije »Napredak«, fabrika elektromotora, veliki poljoprivredni kombinat, a nedaleko i rudnici hromne rude. Grad danas brzo napreduje. Razvija se br-

že nego ikad u svojoj istoriji, okrenut uglavnom industriji i rudarstvu, ne zapostavljajući trgovinu i, naročito, zanate po kojima je bio čuven čak do Stambola.

Kraj novog hotela »Paštrik« postavljena je Eminova bista, jedna od tri njegove biste u rodnom gradu.

Odmah do mosta preko rečice Erenika otvoren je Regionalni muzej Đakovice i u njemu se čuva dosta ekspanata koji svedoče o Eminovom revolucionarnom delovanju. Tu su delovi njegove odeće i pribora kojim se služio, svedočanstvo o završenom IV razredu gimnazije, naočari bez kojih je bio nemoćan. Tu je i Ukaz o proglašenju za narodnog heroja Jugoslavije, zatim onaj drveni kofer od koga se u logoru u Ventotena nije odvajao i doneo ga čak ovde. I ona pisaća mašina »oliveti« na kojoj je sam otkucao stotine letaka, izveštaja, referata.

O Eminu se u njegovom rodnom gradu i širom Kosova često čuju i pesme, naročito ona iz koje smo neke stihove uneli na prvoj stranici ove knjižice, sa naslovom »Šok (na albanskom drug) Emin Duraku« koja divno zvuči naročito na albanskom jeziku. O toj pesmi Đakovičanin i istoričar Imer Hadžidauti kaže:

»To je u ratu bila pesma među Albancima, i ne samo među njima, na Kosovu kao što su one najpoznatije pesme u drugim krajevima naše zemlje. Kao ona u Krajini, na primer: 'U Bosni se podignula raja — podigao je komandant Šolaja...'

Ona je, s jedne strane, izražavala težnju širokih narodnih masa koje su živele u vekovnom ropstvu, a s druge strane vršila mobilizaciju, pozivala na zajedničku borbu. To je bio bojni zov, borbeni pokrič omladine i svega što je napredno i patriotsko.

Ta pesma je takođe na svoj način ilustracija koliko je narod vrednovao, cenio ličnosti koje su bile na čelu NOP-a i revolucije kao što je bio Emin. Reči ove pesme imaju još jedan sadržaj. To nije jauk za izgubljenim već poziv u borbu za budućnost. U likovima kao što je Emin, narod je video svoje prave borce i predvodnike.

Narodna pesma ne oplakuje Emina u smislu da je on zauvek nestao, da je za uvek izgubljen. Tačno je da je njegov život ugašen ali nade nisu izgubljene. Budućnost je tek nastupala. Njene reči su zato bile poziv za još jače zbijanje redova naprednih, za borbu protiv svega

što je okupatorsko, izdajničko. To je opomena okupatoru da se narod nikada neće pomiriti sa politikom strane dominacije i njegovim razdorima među stanovnicima ovog kraja, Albancima, Srbima i Crnogorcima, koji ovde zajedno žive preko 1.500 godina. . .«

Eminov lik je, inače, postao inspiracija ljudima za bogato narodno i umetničko stvaralaštvo, kao što je to u celini postala narodnooslobodilačka borba i revolucija.

Albanska epska narodna pesma, koja kao i srpska na Kosovu ima dugu tradiciju, visoko ističe moralne vrednosti prvoboraca u koje svi ovde ubrajaju Emina. Pojam »sloboda« narodni pevač suprotstavlja pojmu »ropstvo« i svim svojim bićem teži da izrazi duboko osećanje i punu spremnost da se za slobodu, ravnopravnost i bratstvo podnesu najveće žrtve.

*Hej, čujte drugovi, čujte braćo,
Otevah pesmu uz šarkiju.
Čujte strune kako zvuče,
O slobodi kad pesmu pevaju!*

Mlađe generacije književnih stvaralaca u Eminovom životu takođe nalaze brojne motive za svoje stvaralaštvo. Tako je pesnik Ali Musaj svoju pesmu »Ispovest biste« posvetio Eminu Durakuu:

*Koliko sam puta dolovima krvavim brodio.
Oči sam spuštao pred slavnim putevima Tvojim
Što smrti hrabro rekoše:
»Majko, bremenita si našim rađanjem!
Ne sledi nas do kraja naših žića,
Jer suza više nećemo imati za Tebe!
Koliko mi puta stanu oči na patnje Tvoje,
Samo radosti pesme pevam Ti Domovino!
U parku podmlađenom i sad Ti pojem
Pesme novog rađanja našeg.
A Ti rasteš samo, veličaš lepotu svoju —
Snove detinjstva moga
Sad ću Ti za navek ostaviti oči da gledaju
Kao sunce poprsje Tvoje.
Koliko puta srce na Tvoja usta pritisnem,
— Što nikad hleb tuđi ne znaše da potraže —*

*Junačka Ti ramena zagrlim!
I danas sve jače osećam zagrljaj Tvoj.
— Za Tebe pesme moje ja izlih na kamenu,
O, dragi, i s njima se ponosim!*

I jedan drugi mladi pesnik, Redžep Hodža, posvetio je svoju pesmu »Iskra« narodnom heroju Eminu Duraku:

*Plamena iskra
Što iz ognja titra
Usred zime ljute
Donese
Mom srcu topline
Od mraza da ne uquine
Na pute bespute.*

*Jedan zračak sunca
Sa belog vrhunca
Da me spase
Dođe
Telo mi poškropi
I srce mi opi
Pa — prođe.*

*Jedne zvezde zrak
U šume mukli mrak
Pravac mi pokaza
Na putu
Za njenim zrakama
Svetla moja sva
Idu u maršrutu.*

List iz đачke sveske omladinke Dževdet Tare, učenice gimnazije »Hajdar Duši« u Đakovici čuva od zaborava njeno razmišljanje nad životnim delom Emina Duraku:

»Kosovo je uvek imalo heroja, uvek je imalo hrabrih ljudi koji su bili i ostali svetli primeri u borbi za slobodu. Oni nadahnjuju buduće generacije da nastave tim putem, da se bore za tu »veliku stvar — komunizam«, kako je to nekad govorio Emin Duraku.

U vreme kada su fašisti nastojali da ustanak srpskog i crnogorskog naroda predstave kao nastojanje za vraćanje na staro, komunisti Albanci su se borili danju i noću da objasne značaj oslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda. Uzalud su ih fašisti optuživali da su izdajnici i srpski agenti. To nije pokolebalo Emina Durakua niti narode Kosova. Emin je imao veliku veru u snagu Partije. Isticao je da Albanci neće fašiste ostaviti na miru.

Bio je to čovek izuzetnih kvaliteta, pravi marksista. Svim svojim bićem je radio na jačanju borbene spremnosti i organizacione sposobnosti partijskih organizacija, omladine i borbene gerile protiv fašista i izdajnika«.

Đakovica i Kosovo, svim svojim bićem okrenuti stvaralaštvu i budućnosti, čuvaju uspomenu na Emina i njegovo delo, smatrajući to delom borbene tradicije i zalogom sutrašnjice, svojih agi' mija (na albanskom: zore).

SADRŽAJ

Crvena Đakovica ulazi u istoriju — — — — —	5
Na svojoj zemlji — bez nje, bez hleba i slobode —	9
Bekstvo preko granice — — — — —	12
»Čendresa« (neustrašivi, nesalomivi) skadarske gimnazije — — — — —	15
Odlučan do kraja — — — — —	16
Nezavršen razgovor o revolucijama — — — —	17
Protiv »teorije«: Što gore — to bolje — — — —	22
Veza sa komunistima Kosova — — — — —	24
Zatočenik na ostrvu Ventotena — — — — —	27
Komunisti pred narodom Kosova — — — — —	30
Čvrsto na svojoj zemlji — — — — —	32
Samo ravnopravni mogu biti srećni — — — —	34
Svaki okupator traži veliki komad Kosova — —	38
Komunisti sprečavaju bratoubilačku borbu — —	41
Počelo je diverzijom u Trepči — — — — —	42
Povratak Đakovici i borbi za slobodu — — — —	44
Tako je govorio Emin Duraku — — — — —	48
Odgovor Đakovice fašistima — — — — —	51
Obračun sa izdajnicima naroda — — — — —	56
Titova poruka komunistima Kosova — — — —	59
»Čendresa« je i umro uspravno — — — — —	64
Hiljade na putevima bratstva i slobode — — —	71
50.000 Kosovara pod zastavom NOVJ — — — —	75
Čujte drugovi kako strune zvuče — — — — —	77

